

ANAYASA HUKUKU

Giriş

Anayasa Hukukunun konusu, devletin temel yapısı ve işleyişi ile bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen pozitif hukuk kurallarıdır.

Öğrencilerin bu ders kapsamında, ülkemizde yürürlükte bulunan 1982 Anayasasını çok iyi bilmeleri beklenmektedir. Dersin hemen başında öğrencilere tavsiyemiz, hazırlandıkları sınav ne olursa olsun, sınava girmeden önce 1982 Anayasasını mutlaka okumalarıdır. Anayasa Hukuku ders notları, anayasa hakkında sistematik ve bütüncül bir bilgi vermesi açısından elbette faydalıdır, ancak iyi bir kamu görevlisi (ve aslında her yurttaş) Anayasayı en azından bir defa okumuş olmalıdır.

Biz, 1982 Anayasası ile kurulmuş bulunan anayasal düzeni incelemeye geçmeden önce, Anayasa Teorisi ve Türk Anayasa Tarihi hakkında bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

1. Anayasa Teorisi

Anayasa Hukuku, devletin temel yapısı ve işleyişi ile bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen hukuk kurallarını ele alır. Bu hukuk kuralları genelde anayasa adı verilen ve hukuk düzeninde özel bir statüye sahip olan bir belgede bulunur.

Şu durumda, dersimizin üç temel konusu olduğunu söyleyebiliriz :

- Anayasa (Anayasa kavramı, kurucu iktidar, anayasa yargısı)
- Devlet (Devletin nitelikleri, fonksiyonları, işleyişi)
- Birey (Temel hak ve hürriyetler)

Biz dersimizde, önce anayasa teorisini sonra da 1982 Anayasasını bu üçlü planda ele alacağız. Bu şekilde, Anayasanın ilk bakışta karmaşık görünen hükümlerinin sistematik bir bütünlük arz edeceğini ve öğrencilere daha kolay geleceğini umuyoruz.

1.1 Anayasa

Devletin temel yapısı ve işleyişi ile bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen kurallar bütününe anayasa denir. Biraz daha somut olmak gerekirse, Fransız Devrimi'nden bu yana yerleşen anayasacılık geleneğine göre anayasalarda esas olarak şu üç bölümün bulunduğunu söyleyebiliriz :

- Devletin kuruluşu ve temel nitelikleri,
- Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin yapısı ve birbirleriyle ilişkileri,
- Bireylerin temel hak ve hürriyetleri.

Bu konulara ilişkin kuralların anayasa adı verilen bir belgede biraraya gelmesi ve bu belgeye hukuk düzeninde ayrıcalıklı bir statünün tanınması halinde işimiz kolaydır. Fakat, bu kurallar her zaman yazılı olarak karşımıza çıkmayabilir ya da özel bir koruma altına alınmamış olabilir. Bu tesbit, bizi aşağıdaki ayrımları yapmaya sevk etmektedir :

1.1.1 Anayasa Kavramına İlişkin Ayrımlar

1.1.1.1 Yazılı Anayasa-Yazısız Anayasa Ayrımı

Yazılı Anayasa : Anayasal kuralları biraraya getiren belgedir.

Yazısız (Teamüli) Anayasa : Anayasal kurallara ilişkin olarak, toplum içinde uzunca bir süre kesintisiz olarak tekrarlanan ve bağlayıcı olduğuna inanılan uygulamalardan oluşur. Burada söz konusu olan, geleneğin kural koyma gücüdür. En bilinen örneği İngiltere'dir. Teamüller, İngiliz anayasal düzenin temelini oluşturmaktadır. Aslında İngiltere'de anayasal kuralları içeren çeşitli belgeler de vardır. Ancak bu belgeler şekli olarak kanun düzeyindedir, özel bir koruma altına alınmış değildir.

1.1.1.2 Maddi Anlamda Anayasa-Şekli Anlamda Anayasa Ayrımı

Maddi Anlamda Anayasa : Devletin kuruluşunu, niteliklerini, temel organlarının işleyişini ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerini düzenleyen hukuk kurallarının bütünüdür. Burada önemli olan, kuralın içeriğidir.

Şekli Anlamda Anayasa : Normlar hiyerarşisinde en üst sırayı işgal eden, kanunlardan farklı ve daha zor bir usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünüdür. Burada önemli olan, anayasaya hukuk düzeninde verilen yerdir. Hukuk düzeninde en üst basamakta yer alan ve bu üstünlüğü çeşitli mekanizmalarla güçlendirilmiş bulunan kural, anayasa kuralıdır.

Normlar hiyerarşisi, bir hukuk düzeninde anayasa, kanun, tüzük, yönetmelik gibi normlar arasındaki hiyerarşiyi ifade eder. Alt basamakta yer alan norm, geçerliliğini üst basamaktaki normdan alır, dolayısıyla ona uygun olmak zorundadır. Tüzük, kanuna uygun olmalıdır; kanun da anayasaya.

1.1.2 Anayasacılık Hareketleri ve Anayasanın Üstünlüğü Sorunu

Bugün kullandığımız Anayasa kavramı 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve Fransa'daki Devrim Anayasaları çağdaş anayasalara yol gösterici olmuştur. 19. yüzyıl boyunca bir çok ülkede anayasalar kabul edilmiştir. Devlet yönetiminin, hukuk düzeninde üstün ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan anayasalarla düzenlenmesini hedefleyen faaliyetlere **anayasacılık hareketleri** diyoruz.

Anayasacılık hareketleri, mutlak monarşilerin keyfi uygulamalarına karşı, devletin işleyişini belli kurallara bağlamak ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak amacıyla, yazılı ve şekli anayasaların kabul edilmesini hedeflemekteydi.

Amerika'da bir Bağımsızlık Savaşı, Fransa'da ise Devrim sonucunda ortaya çıkan siyasi/hukukî boşluk, tamamen yeni temeller üzerinde yeni anayasaların kabulüne imkan vermiştir. Diğer ülkelerde de, özgürlükçü akımların gelişmesi sonucu anayasalar kabul edilmiştir.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, devletin işleyişini düzenleyen bir temel kanun düşüncesi aslında yeni değildir. Modern anayasalarını kabul etmezden önce de bir çok devletin temel kanunları vardı. Fakat, anayasacılık hareketlerinde yeni olan, şu iki husustur :

- İçerik olarak, özgürlükçü olmaları, yani bireyin temel hak ve hürriyetlerini genişletme ve güvence altına alma hedefi,
- Şeklî olarak, anayasaya kanunların üstünde bir statü tanınması.

Aslında bu iki husus birbirine sıkı sıkıya bağlantılıdır : Anayasada hürriyetler için tanınan güvenceler, ancak anayasaya kanunların üstünde bir statü tanınması halinde bir anlam ifade eder. Aksi takdirde, yasa koyucu temel ve hak ve hürriyetleri kolaylıkla ihlal edebilir. Hatta, anayasa, normal bir kanunla aynı usullerle değiştirilebilir.

Anayasanın normlar hiyerarşisindeki yeri sorunu, bizi doğrudan doğruya kurucu iktidar (anayasa yapma/değiştirme iktidarı) ve anayasal yargı konularına yöneltmektedir. Bunlardan birincisi anayasanın anayasaya karşı konumunu ele alırken, ikincisi anayasanın kanunlara karşı konumunu konu edinmektedir.

1.1.3 Kurucu İktidar

Bir devletin anayasasını yapma veya değiştirme iktidarına **kurucu iktidar** denir.

Anayasada belirlenmiş sınırlar içerisinde devletin çeşitli hukuki yetkilerini (yasama, yürütme, yargı kuvvetleri) kullanma iktidarına ise **kurulmuş iktidar** denir. Kurulmuş iktidarın yapısı ve işleyişi sonraki bölümlerde ele alınacaktır. Burada, kurucu iktidar üzerinde duracağız.

Kurucu iktidar iki değişik durumda ortaya çıkabilir : Anayasa yapma iktidarı ve anayasa değiştirme iktidarı. Bunlardan birincisine aslî kurucu iktidar, ikincisine ise tâlî kurucu iktidar demektedir.

1.1.3.1 Aslî Kurucu İktidar

Aslî kurucu iktidar, devrim, hükümet darbesi, savaş, yeni bir devlet kurulması gibi durumlarda bir hukuk boşluğunun doğması sonucu yeni devletin veya yeni rejimin anayasasını yapma iktidarındır. Aslî kurucu iktidar sınırsızdır ve hukuk dışıdır. Yani, yeni anayasa yapan iktidarı bağlayan hiçbir pozitif hukuk normu mevcut değildir.

Burada, bir anayasa bir diğerinin yerini almakta veya bir devlette ilk defa olarak bir anayasa yapılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir anayasanın veya anayasal hükmün bu anayasaya karşı üstünlüğü, bağlayıcılığı ya da koruma altına alınması söz konusu olamaz.

1.1.3.2 Tâlî Kurucu İktidar

Tâlî kurucu iktidar, bir anayasayı, o anayasada belirlenmiş usuller çerçevesinde değiştirme iktidarındır.

Hukuken sınırlı bir iktidardır. Anayasa değişikliği hem içerik olarak hem de şekil olarak sınırlanmıştır. Bir defa, anayasa değişikliği, anayasanın tamamen yeniden yapılması anlamına gelmez; tanımı gereği, anayasanın bazı hükümlerinin değiştirilmesinden ibarettir. İkinci olarak, şeklî açıdan da çeşitli sınırlamalara tabidir.

Anayasa değişikliğine getirilen sınırlamalar bizi yumuşak anayasa-katı(sert) anayasa ayrımına götürür :

- **Yumuşak Anayasa :** Normal kanunlarla aynı usuller içerisinde değiştirilebilen anayasadır.
- **Katı (Sert) Anayasa :** Normal kanunlardan daha farklı ve daha zor usuller içerisinde değiştirilebilen anayasadır. Bir anayasayı katı anayasa haline getirmenin başlıca yolları şunlardır :
 - Anayasanın bazı hükümlerinin değiştirilmesinin yasaklanması
 - Belli dönemlerde veya belli bir süre anayasanın değiştirilememesi
 - Değişiklik için gerekli teklif ve kabul yeter sayılarının yükseltilmesi
 - Değişiklik sürecinin uzatılması
 - Değişiklik için ayrı bir kurucu meclisin oluşturulması
 - Değişikliğin referanduma sunulması

Tâlî kurucu iktidara getirilen sınırlamalar, anayasanın sadece yasama kuvvetine karşı değil, aynı zamanda anayasa değişikliği yapma iktidarına karşı da korunması çabasını kurumsallaştırmaktadır. Deyim yerindeyse, anayasa kendisiyle aynı düzeydeki bir hukuk normuna karşı koruma altına alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tâlî kurucu iktidara getirilen sınırlamaların bir şekilde aşılabileceği ve çok da anlamlı olmadığı düşünülebilir. Nitekim tâlî kurucu iktidar, iki aşamalı bir taktik izleyerek önce değişikliği sınırlayan hükümleri kaldırıp daha sonra istediği (sınırsız) değişikliği yapabilir.

1.1.4 Anayasa Yargısı

Anayasa yargısı, kanunların ve diğer bazı yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun yargısal merciler tarafından denetlenmesini ifade etmektedir. Anayasa yargısının ön şartı, yazılı ve sert bir anayasanın varlığıdır. Aksi halde, kanunu, daha üstün hukuk normu olması gereken anayasadan ayıran bir kriter bulunmayacak, bir başka deyimle kanunlar için bir denetleme ölçüsü mevcut olmayacaktır.

1.1.4.1 Anayasa Yargısının Önemi

Anayasa yargısı, anayasacılık hareketlerinde ve hukuk devletinin gelişiminde son ve en önemli merhale olarak değerlendirilmektedir. Bu, şeklî anayasa anlayışına ve anayasanın normlar hiyerarşisindeki üstünlüğüne gerçeklik kazandıran bir mekanizmadır.

Böylece anayasacılık hareketlerinin “hürriyetlerin güvencesi ve üstün norm olarak anayasa” hedefine büyük ölçüde yaklaşmış oldu.

1.1.4.2 Anayasa Yargısı Modelleri

Amerikan Modeli : Kanunların anayasaya uygunluğunun normal mahkemeler tarafından denetlenmesine Amerikan modeli anayasa yargısı ya da genel mahkeme sistemi denmektedir. Bu sistemde, bir Mahkeme davada uygulayacağı kanunun anayasaya aykırı olduğu kanısına varırsa, bu kanunu somut olayda ihmal ederek, onun yerine doğrudan doğruya anayasanın hükmünü uygular. Anayasaya aykırı olan kanun, aslında resmen iptal edilmemektedir ancak bu karar diğer davalarda da tekrarlanır ve kanun fiilen geçerliliğini yitirmiş olur.

Avrupa Modeli : Kanunların anayasaya uygunluğunun, bu işle görevlendirilen özel bir mahkeme tarafından denetlenmesine Avrupa modeli anayasa yargısı ya da özel mahkeme sistemi denir. Bu sistemde, kanunla anayasa arasındaki çatışmayı çözmeye sadece özel bir mahkeme (Anayasa Mahkemesi) yetkilidir.

1.1.4.3 Anayasaya Uygunluk Denetiminin Türleri

A Priori Denetim : Kanunun yayınlanmasından önce yapılan denetime verilen addır, önleyici denetim olarka da bilinir. Fransa’da yürürlükte olan denetim sistemidir. Anayasaya aykırılığın, kanun yürürlüğe girmeden önce belirlenmesi (ve önlenmesi), bu sistemin olumlu yanısıdır. Fakat, ancak uygulamada ortaya çıkacak olan aykırılıklara karşı anayasa yargısına gitme şansı yoktur.

A Posteriori Denetim : Kanunun yayınlanmasından sonra yapılan denetimdir. Ülkemizde geçerli olan denetim türüdür. Kazanılmış haklar, hukuki istikrar vb. açısından olumsuz yanları olmakla birlikte, kanunun uygulanmasıyla ortaya çıkan aykırılıkların giderilmesine imkan veriri.

1.1.4.4 Anayasaya Uygunluk Denetiminin Yolları

Soyut Norm Denetimi (İptal Davası) : Anayasada belirtilen bazı organların, yeni bir kanun aleyhine doğrudan doğruya anayasa mahkemesine başvurmalarıyla gerçekleşen bir denetimdir. Anayasaya aykırılık iddiası ve denetimi herhangi bir dava veya olay ile ilgili olmaksızın, soyut olarak gerçekleştirildiği için bu yola “soyut norm denetimi” denmektedir.

Somit Norm Denetimi (İtiraz Yolu) : Bir mahkemede görülmekte olan bir davanın, o davada uygulanacak kanunun anayasaya uygunluğu sorununu ortaya çıkarması üzerine, söz konusu mahkemenin anayasa mahkemesine başvurusu sonucu yapılan bir denetimdir. Def’i yoluyla denetim olarak da bilinir. Bu denetim yolu, yürürlükte olan ve yıllardır uygulanmış olan bir kanunun denetlenmesine de imkan sağlar.

Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru) : Avrupa modeli anayasa yargısını benimsemiş bazı ülkelerde, temel hak ve hürriyetleri ihlal edilen kişilere belli koşullar altında Anayasa Mahkemesi’ne başvurma hakkı tanınmıştır. Buna anayasa şikayeti adı verilmektedir. Türkiye’de böyle bir düzenleme yoktur.

1.1.4.5 Anayasa Hukukunun Kaynağı Olarak Anayasa Yargısı

Anayasa yargısının, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi sırasında anayasaya verdiği anlam pozitif anayasa hukuku açısından büyük önem ifade etmektedir. Aslında Anayasa Yargısıyla görevli organ bir kurulmuş iktidardır ve anayasa yapma/değiştirme iktidarına sahip değildir. Fakat işlevi gereği, önüne gelen kanunu olduğu kadar ölçü norm olan anayasayı da tanımlamak durumunda kalır. Anayasa Mahkemesi’nin “yetkin yorumcu” olarak Anayasaya verdiği anlam, anayasanın anlaşılmasında ve uygulanmasında ışık tutar.

Türk Anayasa Mahkemesi de Anayasada öngörülmemiş bazı konularda içtihat yoluyla çözüm üretmiştir. Örneğin, 1993 yılında verdiği bir kararla, yürütmeyi durdurma yetkisi ile ilgili tartışmalara son vererek kanunların veya denetime tabi diğer normların yürürlüğünü durdurma yetkisini kendisinde görmüştür.

1.2 Devlet

Anayasa hukuku, esas olarak devletin yapısını ve işleyişini konu almaktadır. Devlet ile anayasa arasında çok sıkı bir bağ vardır. Devlet olmayan siyasal birimlerin (Örneğin Avrupa Birliği'nin ya da devlet-altı bir birimin) anayasası olamayacağı kabul edilmektedir.

Devletten söz ettiğimiz zaman, genelde şu sorularla karşılaşırız : Devlet nedir ? Devlet ne yapar ? Devlet mekanizması nasıl işler ? Şimdi bu sorulara cevaplar arayacağız. Birinci soru devlet kavramı ile ilgilidir. İkinci sorunun cevabı devletin fonksiyonlarını (yasama, yürütme, yargı), üçüncü sorunun cevabı ise hükümet sistemlerini (kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliği sistemleri) konu almaktadır.

1.2.1 Devlet Kavramı

1.2.1.1 Devletin Unsurları

Devlet kavramı, çoğunlukla devleti oluşturan unsurlardan yola çıkılarak tanımlanmaktadır. Bu unsurlar millet, ülke ve egemenliktir. Dolayısıyla devleti, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurmuş insan topluluğu olarak tanımlayabiliriz.

- **Millet** : Bir devletin kurulabilmesi için öncelikle, birbirlerine bir takım bağlarla bağlanmış insanlardan oluşan bir topluluğun, yani milletin bulunması gerekir.

Objektif millet anlayışına göre, bir insan topluluğunun millet olması için gerekli unsurlar ırk, dil ya da din birliği gibi maddî yani elle tutulur, gözle görülür nitelikte unsurlardır.

Sübjektif millet anlayışına göre ise, milleti oluşturan insanlar birbirlerine mazi, hatıra birliği, birlikte yaşama arzusu, ülkü birliği gibi bağlarla bağlanır.

1982 Anayasasına göre, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.

- **Ülke** : Her devletin belirli coğrafi sınırlar içinde kalan bir ülkesi vardır. Ülke, devletin yetki alanının sınırlarını çizer.
- **Egemenlik** : Egemenlik, üstün emretme ayrıcalığıdır. Bir ülke sınırları içindeki en üstün kural koyma ve karar alma kudretidir.

Egemenlik kavramının uluslararası hukuktaki sonucu bağımsızlık ilkesidir. Bağımsızlık ilkesi de devletlerin egemen eşitliği ve işlerine karışmama ilkelerini içerir.

Egemenlik kavramının iç hukuktaki sonucu ise hukuk yapma monopolünün devlete ait olmasıdır.

Özellikle insan hakları konusundaki uluslararası hukuk düzenlemeleri ya da bölgesel entegrasyon projeleri, devletlerin bazı yetkilerini devlet-üstü kurumlara aktardıkları izlenimini verse de, bu gelişmelerin tamamı devletin egemen iradesi ile olmaktadır ve devlet aslî, bölünmez ve sınırsız egemenliğinden vazgeçmemektedir. Bunun aksi, devletin tasfiyesi anlamına gelir.

1.2.1.2 Devlet Kavramına İlişkin Ayrımlar

1.2.1.2.1 Yapılarına Göre Devlet Şekilleri

Üniter Devlet : Üniter devlet, devletin ülke, millet ve egemenlik unsurları ile yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir.

Bileşik Devlet : Bileşik devlet, iki ya da daha çok devletin birleşmelerinden meydana gelmiş bir devlettir. Bileşik devlette devletin unsurları da iki düzeylidir, yani hem Birlik hem de üye ülkeler millet, ülke ve egemenlik unsurları ile yasama, yürütme ve yargı organlarına sahiptirler.

Bileşik devlet, genelde, konfederasyon ve federal devlet kategorileri altında incelenmektedir :
-Konfederasyon, devletlerin ortak çıkarlarını sağlamak amacıyla biraraya gelerek, bu amaçların gerektirdiği kurumsal yapıyı ve hukuksal araçları belirleyen bir antlaşma ile kurdukları bir birliktir.

-Federal Devlet ise devletler arasında daha sıkı bir birliği ifade etmektedir. Kurucu belge, anayasadır. Üye devletler, “devlet” niteliğini devam ettirmekle birlikte, onların üstünde bir federal hükümet ortaya çıkar. Birliği, uluslararası ilişkilerde, federal hükümet temsil eder. Federal devletin ayırtedici bir özelliği de vatandaşların aynı zamanda hem federal devlete hem de üye devletlere vatandaşlık bağı ile bağlı olmasıdır.

Federalizmin temel özellikleri şunlardır : İki kademeli yönetim, Devlet yetkilerinin bölüşümü, Yasama organında üye devletlerin temsili, Yetki uyuşmazlıklarının yargısal çözümü, bütün bu hususların anayasada güvence altına alması ve üye devletlerin kurucu iktidara ortak olması.

1.2.1.2.2 Devlet Başkanının Göreve Geliş Usulüne Göre Devlet Şekilleri

Bu başlık altında monarşi ve cumhuriyet kavramları ele alınmaktadır. Cumhuriyet kavramına daha geniş anlamlar yüklemek mümkün görünse de (örneğin cumhuriyet=demokrasi gibi), biz kavramların zıtlarıyla anlam kazandığını düşünüyoruz. Cumhuriyet kavramının anlamı, tarih içinde, monarşi ile karşıtlık ilişkisi içinde ortaya çıkmıştır. Biz, monarşiyi, devlet başkanının bu makama veraset yoluyla, yani irsî olarak geldiği devlet, cumhuriyeti ise devlet başkanının seçimle belirlendiği devlet olarak tanımlıyoruz.

Bu anlamlar, aslında bu kavram ikilisine yüklenen geniş anlamlar hakkında da bir ipucu vermektedir. Örneğin cumhuriyet ilkesi hukuki olarak yurttaşların eşitliği ve milli egemenlik ilkeleriyle bir bütün oluşturmaktadır. Monarşide ise, sembolik de olsa, en azından tanımı gereği bir ayrıcalık kabul edilmektedir. Bununla birlikte, günümüz monarşilerinde, monarkların “saltanat sürmekle birlikte, hükümet etmiyor (yönetmiyor)” olması monarşi ile demokrasi arasındaki mantıksal çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır.

1.2.2 Devletin İşleyişi

1.2.2.1 Devletin Fonksiyonları

Devlet faaliyetleri, hukuk alanındaki etkilerine ve sonuçlarına göre tasnif edilir. Genel kabul gören tanıma göre yasama, genel, objektif ve sürekli nitelikte kural koyma işlevidir. Yürütme, yasaların uygulanmasını sağlar. Yargı fonksiyonu ise hukuk düzeninde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözülmesidir.

Bu tanımda genel kural koyma yetkisinin yasama fonksiyonuna tahsis edilmesi bir soruna yol açmaktadır. Hakikatte, yürütme organının da düzenleyici işlemler yapmaya yetkili olması ve bu işlemlerin içerik açısından (maddî açıdan) yasama işlevinden farklı olmaması başka bir şekilde tasnif ihtiyacını doğurmaktadır. Daha tutarlı görünen bir yaklaşım, devletin hukuki işlemlerini bu işlemleri yapan organa ve bu işlemlerin yapılış şekillerine göre tasnif etmektedir.

Devlet fonksiyonlarının şekli ve organik tasnifi diyebileceğimiz bu yaklaşıma göre; genel, gayrişahsi, objektif ve sürekli de olsa idarenin düzenleyici işlemleri, idare tarafından yapıldığı için bir yürütme işlemi olmaktan öteye geçemez. Üstelik kanunla idarî işlem arasında bir hiyerarşi vardır ve idare, her işleminde kanuna dayanmak zorundadır. Kanun, idari faaliyetin sadece sınırı değil, aynı zamanda onun şartıdır. Buna **idarenin kanunîliği** ilkesi demekteyiz.

Bu tartışmanın Türk Anayasa hukuku açısından pratik bir anlamı vardır. Anayasamız yasama ile ilgili olarak yetkiden söz ederken (yasama yetkisi), yürütme ile ilgili olarak “yürütme yetki ve görevi”nden söz etmektedir.

“Yürütme görevi” ifadesi, kanunla düzenlenmiş veya düzenlenmesi gereken bütün alanlarda yürütme organının yasamaya bağımlı olduğunu, yani bu alanlarda aslî düzenleme yetkisinden yoksun olduğunu belirtmektedir. Tüzükler kanunları uygulanmasını sağlamak, yönetmelikler ise kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak amacıyla çıkarılır. Kanun hükmünde kararname de bir yetki kanunu olmadan çıkartılamaz.

Anayasada esas önem arz eden ibare, “yürütme yetkisi” ibaresidir. Bu hüküm, yasama organına bağlı olmayan ve doğrudan Anayasadan kaynaklanan bir takım yetkiler olmasını gerektirmektedir. 1982 Anayasasında yürütmenin aynı zamanda bir yetki olarak nitelendirilmesini anlamlı kılan da zaten, 121. ve 122. maddede düzenlenen sıkıyönetim ve olağanüstü hal kararnameleriyle, 107. maddede düzenlenen Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’ne ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararnamesidir. Cumhurbaşkanının Devletin başı olma sıfatından kaynaklanan kimi yetkileri de “kanunların uygulanmasını sağlamak” kavramının dışında kalır ve kaynağını doğrudan doğruya anayasadan alır.

1.2.2.2 Yasama-Yürütme İlişkileri : Hükümet Sistemleri

Anayasa teorisinde hakim olan hükümet sistemleri tasnifi, yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirleriyle ilişkilerinden hareket etmektedir. Yargının siyasallaştığı ya da hakimlerin hükümet ettiği yolunda zaman zaman şikayetler olsa da yargının bu iki kuvvet (yasama, yürütme) arasındaki iktidar oyununun dışında kaldığı, zaten işlevi gereği sınırlı ve bağımsız olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bir devletin hükümet sistemi yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ilişkilere bakarak belirlenir.

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir elde toplanmasına veya farklı organlar arasında ayrılmasına göre kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemlerinden söz edilir.

1.2.2.2.1 Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı sistemleri, yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrı ayrı organlara verildiği hükümet sistemleridir. Bu şekilde, iktidarın sınırlandırılması, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, devlet organları arasında denge ve kontrolün sağlanması amaçlanmaktadır.

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden mutlak bir şekilde ayrılmış iki organa verildiği sisteme sert kuvvetler ayrılığı ya da başkanlık sistemi, yasama ve yürütme yetkileri ika ayrı organa verilmekle birlikte bu organların birbirinden tam olarak bağımsız olmadığı sistemlere de yumuşak kuvvetler ayrılığı ya da parlamenter rejim denir.

- **Başkanlık Sistemi** : Yasama ve yürütme birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Yürütme organı tek kişiliktir. Yürütme yetkisi başkana aittir. Başkan halk tarafından seçilir. Yasama yetkisi ise parlamentoya aittir. Aynı kişiler her iki organda görev alamaz. Başkan parlamentonun, parlamento da başkanın görevine son veremez.
- **Parlamenter Sistem** : Yasama ve yürütme organları ayrı olmakla birlikte birbirinden tam olarak bağımsız değildir. Hükümet yasama organı tarafından belirlenir ve yasama organına karşı sorumludur. Yasama organının hükümeti düşürme yetkisi olduğu gibi hükümetin de yasama organını fesih hakkı vardır. Yürütmenin sorumlu kanadı olan hükümetin yanısıra yürütmenin bir de devletin sürekliliğini temsil eden ve yasama organı önünde sorumlu olmayan kanadı (Devlet Başkanı) vardır.

1.2.2.2 Kuvvetler Birliği

Kuvvetler Birliği Sistemleri, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde birleştiği hükümet sistemleridir. Bu birleşme ya yürütme organında ya da yasama organında olabilir.

- **Yürütme Organında Birleşme** : Yürütme organının aynı zamanda kanunları da koyduğu sistemdir. Mutlak monarşi veya diktatörlük şeklinde karşımıza çıkar.
- **Yasama Organında Birleşme** : Meclis Hükümeti Sistemi veya “konvansiyonel sistem” adı verilen bu sistemde yasama organı aynı zamanda kendi yaptığı kanunların icrasını da deruhte etmektedir. Meclis, yürütme işlevini yerine getirmek üzere, kendi içinden bir “icra heyeti” seçer. İcra Heyetinin Meclis’ten ayrı bir varlığı yoktur. Vekiller Meclis’e karşı bireysel olarak sorumludurlar. Meclis sürekli olarak çalışır, Meclis’i feshetme yetkisi olan bir organ yoktur. Türkiye’de 1921 Anayasası döneminde meclis hükümeti sistemi uygulanmıştır.

1.3 Anayasada Birey : Temel Hak ve Hürriyetler

Anayasacılık hareketlerinden bu yana, anayasaların başlıca gayesi bireylerin özgürlük alanlarını geliştirmek, temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak olmuştur. Anayasaların devletin temel organlarının işleyişini düzenleyen kuralları esasen keyfiliği sınırlamak suretiyle bireyin konumunu güçlendirmekle birlikte, temel hak ve hürriyetleri düzenleyen müstakil hükümler de anayasaların mütemmim cüzü (tamamlayıcı parçası) haline gelmiştir.

Hürriyet (özgürlük), bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir şekilde davranıp davranmama erkidir. Hak ise özgürlüğün somutlaşmış biçimidir. Haklar, mahkeme önünde ileri sürülebilir. Temel hak ve hürriyetler, insan haklarının pozitif hukuk tarafından tanınmış ve düzenlenmiş kısmıdır.

1.3.1 Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

- Negatif Statü Hakları : Negatif statü hakları, kişinin devlet tarafından dokunulamayacak özel alanının sınırlarını çizen haklar ve hürriyetlerdir. Bu haklar, devlete “karışmama” ödevi yükler, kişiyi devlete ve topluma karşı korur. Konut dokunulmazlığı, kişi güvenliği, düşünce özgürlüğü negatif statü haklarındandır.
- Pozitif Statü Hakları : Pozitif statü hakları, bireylere devletten olumlu bir davranış, bir yardım veya hizmet isteme imkanını tanıyan haklardır. Sosyal devlet anlayışının sonucu olan bu “sosyal haklara” örnek olarak konut hakkı ve çalışma hakkı verilebilir.
- Aktif Statü Hakları : Aktif statü hakları kişinin devlet yönetimine katılmasını sağlayan haklardır. Siyasî haklar ya da katılma hakları da denen bu haklara örnek olarak seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma hakkı, dilekçe hakkı zikredilebilir.

1.3.2 Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

Devlet ve toplum hayatının var olabilmesi ve sürekliliğinin sağlanması amacıyla temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması gerekebilir. Ancak demokratik bir toplumda, bu sınırlandırmanın da sınırları olmalıdır. Aksi halde, temel hak ve hürriyetler bütünüyle yok olabilir. Demokratik bir toplumda temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına getirilen sınırlamaları şu şekilde sıralayabiliriz :

- Sınırlama **yasama organı tarafından ve kanunla** yapılmalıdır.
- Sınırlama kamu düzeni ya da genel sağlık gibi **kamu yararını** gerçekleştirmeye yönelik nedenlere dayanmalıdır
- Sınırlamada **ölçülülük ilkesine** uyulmalıdır. Sınırlamada başvuru araç, ulaşılmak istenen amaçla orantılı olmalıdır.
- **Çekirdek alana** dokunulmamalıdır. Temel haklar ve hürriyetler ne kadar sınırlanırsa sınırlansın, yaşama hakkı, maddî ve manevî varlığın bütünlüğü hakkı gibi bazı çok önemli haklardan oluşan çekirdek alana dokunulmamalıdır.

1.3.3 Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Temel haklar ve hürriyetler iç hukukta, yasama organına karşı anayasa yargısı aracılığıyla, yürütme organına karşı idarî yargı yoluyla, özel kişilere karşı da adlî yargı yoluyla korunur.

Temel hak ve hürriyetler için öngörülen uluslararası koruma araçları da vardır. Bunlardan en önemlisi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’dir. Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi birçok temel hak ve özgürlüğü tanımakta ve bunların korunması için güvenceli bir sistem getirmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, üye devletlerin anayasa hukuklarının bir parçası haline gelmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ndeki mekanizma bu nedenle bizim açımızdan da özel bir ilgiyi hak etmektedir.

Sözleşmede tanınan temel hak ve hürriyetleri, sözleşmeye taraf bir devlet tarafından ihlal edilen kişiler, bu devlete karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilirler. Buna bireysel başvuru hakkı denmektedir.

Bir kişinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilmesi için öncelikle kendi ülkesindeki iç hukuk yollarını tüketmesi gerekmektedir. Kişiler iç hukukta hakkını aradıktan ve bu konuda olumsuz nihaî kararı aldıktan sonra altı ay içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvurmalıdırlar. Başvuru, ön koşulları taşıyorsa reddedilir.

Mahkeme, bir başvuruyu ön koşullar açısından kabul edilebilir bulduktan sonra, esas hakkında karar vermeden önce taraflara “dostane çözüm” çağrısında bulunur. Taraflar kendi aralarında uzlaşırlar ve bu uzlaşma da Mahkemece benimsenirse, başvuru sonuçlanmış olur.

Dostane çözüm yoluyla bir sonuca ulaşılammışsa, Mahkeme başvuruyu esastan inceler. Sözleşmede tanınan bir hakkın ihlal edildiği kanısına varırsa, zarar gören tarafın tazminine hükmeder. Mahkeme, devletin Sözleşmeye aykırı işlemini iptal edemez, devlet de bu işlemi veya eylemi geri almak zorunda değildir. Mahkemenin hükmedebileceği tek müeyyide, tazminattır. Mahkeme kararlarının uygulanıp uygulanmadığı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından denetlenir.

2. Türk Anayasa Tarihi

Türk Anayasa Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki anayasacılık hareketleri ile başlatılmaktadır. 1808 tarihli Sened-i İttifak, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı Osmanlı anayasal gelişmelerinin kilometre taşlarıdır. Bu belgeler, iktidarın sınırlandırılmasını ve tebaanın temel hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınmasını öngörmekle birlikte formel güvencelerden, yani yapılan düzenlemelerin etkinliğini sağlayacak mekanizmalardan yoksundur. Biz, bu nedenle Türk Anayasa Tarihine gerek maddî anlamda gerek şeklî anlamda tam bir anayasa olan Kanun-u Esasî ile başlamayı uygun buluyoruz.

2.1 Kanun-u Esasî (1876)

2.1.1 Şeklî Unsurlar

Kanun-u Esasî 23 Aralık 1876’da Sultan II. Abdülhamit tarafından bir ferman ile ilan edilmiştir. Buna Birinci Meşrutiyet de denir.

Yazılı ve katı bir anayasadır. Kanunların üstünde yer almaktadır ve kanunlardan daha zor değiştirilebilmektedir.

2.1.2 Devletin Nitelikleri

Kanun-u Esasî’ye göre Osmanlı Devleti bir monarşidir. Devletin dini, İslam; resmi dili Türkçe’dir. Padişah aynı zamanda halifedir.

2.1.3 Hükümet Sistemi

Hükümet sisteminin merkezinde Padişah bulunmaktadır. Yasama ve yürütme fonksiyonları büyük ölçüde Padişaha bağlıdır.

Yasama organının adı Meclis-i Umumî’dir. Bu meclis, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan isimli iki heyetten oluşmaktadır. Heyet-i Âyan üyeleri Padişah tarafından atanır. Heyet-i Mebusan üyeleri ise iki dereceli seçimle halk tarafından seçilir. Parlamentonun yetkileri hayli dar tutulmuştur. Kanun yapımının hem teklif hem de tasdik aşamasında Padişahın onayına gerek duyulur. Padişahın mutlak veto yetkisi vardır. Padişah ayrıca istediği zaman Heyet-i Mebusan’ı feshedebilir.

Yürütme sahasında esas yetki Padişaha aittir. Yürütmenin ikinci organı olan Heyet-i Vükela Padişah tarafından tayin edilir ve azledilir. Yani Heyet-i Vükela Meclis-i Mebusan’a karşı değil, Padişaha karşı sorumludur.

Yargı alanında ise, yetkinin bağımsız mahkemelere aktarıldığını ve mahkemelere önemli güvenceler sağlandığını görmekteyiz.

2.1.4 Temel Hak ve Hürriyetler

Kanun-u Esasî temel haklar ve hürriyetler konusunda önemli güvenceler getirmektedir. Vatandaşlık hakkı, kişi özgürlüğü, kişi güvenliği, dilekçe hakkı, eşitlik ilkesi, işkence yasağı başta olmak üzere ayrıntılı bir temel haklar ve hürriyetler listesi vardır.

2.1.5 Kanun-u Esasî’de 1909 Değişiklikleri (İkinci Meşrutiyet)

Kanun-u Esasî’nin, demokratik bir meşruti monarşi anayasası haline gelmesi, 1909 yılında yapılan değişikliklerle olmuştur. 31 Mart Vak’ası sonucunda Padişahın ordu marifetiyle değiştirilmesi, Padişahı sembolik yetkileri olan bir Devlet Başkanı konumuna çekmeye imkan sağladı.

Kanun-u Esasî’de 8 Ağustos 1909 tarihinde yapılan köklü değişikliklerle, temel haklar ve hürriyetler güçlendirilmiş, yasama alanında Padişahın egemenliği kaldırılmış, yürütme yetkisi ise Padişah’tan Heyet-i Vükela’ya kaydırılmıştır. Ayrıca Heyet-i Vükela’nın Meclis’i Mebusan’a karşı sorumluluğu kabul edilmiştir.

2.2 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu

2.2.1 Şekli Unsurlar

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da “olağanüstü yetkileri haiz” Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu Meclis, bir Kurucu Meclis niteliğinde idi. TBMM’nin ilk işlemlerinden biri, kendi bünyesi içinden bir yürütme kuvveti kurmak oldu. TBMM hükümetinin dayandığı ilkeler, 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile açıklığa kavuşturuldu. 1876 Kanun-u Esasîsi henüz resmen ilga edilmiş sayılmadığı için bu anayasa **kısa bir metin** olarak kaleme alındı.

1921 Anayasası **yumuşak anayasa** kategorisindedir. Kendisinin adı kanunlardan üstün olduğunu ilan eden bir hüküm içermediği gibi kendi değiştirilişi için bir hüküm de getirmemektedir.

2.2.2 Devletin Nitelikleri

Anayasanın en önemli kuralı ve yeniliği, “**milli egemenlik**” ilkesidir. (Madde 1 : Hakimiyet bilâkaydû şart milletindir. İdare usûlü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.)

2.2.3 Hükümet Sistemi

1921 Anayasası bir **Meclis Hükümeti** sistemi kurmaktadır. Bu sistemde yürütme yetkisi de yasama organına verilmektedir. Bakanlar teker teker Meclis tarafından seçilir, Meclis tarafından her zaman değiştirilebilir. Bakanlar Kurulu’nun Meclis’e karşı kullanabileceği herhangi bir yetki yoktur. Ayrıca bir Devlet Başkanlığı makamı da tesis edilmemiştir.

2.2.4 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda 29 Ekim 1923 Tarihli Değişiklikler

1921 Anayasası’nda, 29 Ekim 1923 tarihinde çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle, **Cumhuriyet** ilan edilmiş, **Cumhurbaşkanlığı** makamı oluşturulmuş ve **hükümet teşkili usûlü** de değiştirilmiştir. Buna göre Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından, Bakanlar da Başbakan tarafından belirlenip Meclis’in onayına sunulur.

Böylece Meclis Hükümeti sisteminden uzaklaşılarak parlamenter sisteme yaklaşmıştır.

2.3 1924 Anayasası

2.3.1 Şekli Unsurlar

1876 Kanun-u Esasisini ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 1924 Anayasası, İkinci Dönem TBMM tarafından 20 Nisan 1924 günü kabul edilmiştir.

1924 Anayasası **katı** bir Anayasadır. Anayasa değişikliği için Meclis üye tamsayısının üçte ikisinin oyu gerekmektedir.

Anayasanın üstünlüğü ilkesini benimsemekle birlikte, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizma kurmamıştır.

2.3.2 Devletin Nitelikleri

Devlet şekli **cumhuriyettir** ve bu hükmün değiştirilmesi yasaklanmıştır. **Milli egemenlik** ilkesi 1924 Anayasasında da kabul edilmiştir. 1928 yılında yapılan değişiklikle “Türkiye Devletin dini, Din-i İslamdır” hükmü çıkarılmış, **1937** değişikliği ile de Anayasaya **laiklik** ilkesi konmuştur. Aynı değişiklikle Cumhuriyet Halk Partisinin altı umdesi (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık) Anayasaya eklenmiştir.

2.3.3 Hükümet Sistemi

1924 Anayasası, Meclis Hükümeti ile parlamenter sistem arasında bir karma bir sistem kurmuştur. Anayasa, **yasama ve yürütme yetkilerini Meclis’te toplamaktadır. Ancak, Meclis yürütme yetkisini Cumhurbaşkanı ve İcra Vekilleri Heyeti aracılığıyla kullanır.** Cumhurbaşkanı’nı Meclis seçer, İcra Vekilleri Heyeti’ni ise Cumhurbaşkanı belirler. Meclis hükümeti düşürme yetkisine sahiptir, hükümetin ise Meclisi fesih yetkisi yoktur. Bu sisteme “kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı” adı da verilmektedir.

2.3.4 Temel Hak ve Hürriyetler

1924 Anayasası **tabii hak doktrini**ni benimsemiş ve negatif statü hakları cümlesinden bir takım temel hakları ve hürriyetleri kabul etmiştir. **Ancak** ayrıntılı düzenlemelere gidilmemiş ve bu hak ve hürriyetlerin kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Öte yandan temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının ölçütleri hükmüne bağlanmış değildir. Üstelik bu haklar ve hürriyetler yargısal güvencelerden de yoksundur. Bu durum, Meclis’e hürriyetleri dilediği gibi sınırlandırma imkanını vermiştir.

2.3.5 1924 Anayasası'nda “Çoğunlukçu Demokrasi” Sorunu

1924 Anayasasının demokrasi anlayışı “çoğulcu” değil, “çoğunlukçu demokrasi” anlayışıdır. Bu, çoğunluk iradesinin daima kamu iyiliğine yöneldiğini varsayan ve bu nedenle azınlık hakları vb. nedenlerle sınırlandırılmasına karşı çıkan bir demokrasi anlayışıdır. Anayasanın hükümet sisteminde Meclis'e verdiği merkezî konum, Meclis'te çoğunluğu ele geçiren partinin mutlak yönetme hakkına zemin hazırlamıştır. Anayasaya hakim olan bu anlayış, özellikle çok partili hayata geçildikten sonra bir gerginlik kaynağı olmuştur.

2.4 1961 Anayasası

2.4.1 Şekli Unsurlar

27 Mayıs 1960 askeri darbesinin ardından yeni bir anayasa yapmak üzere bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Bu Meclisin hazırladığı Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandumda halk tarafından yüzde 61.7 oy oranıyla kabul edildi.

1961 Anayasası **katı** bir anayasadır. Anayasa değişikliğine 1924 Anayasasındakine benzer şekli (her iki Meclis'te üçte iki çoğunluk) ve maddî (devletin şeklinin cumhuriyet olduğu hükmü değiştirilemez) sınırlamalar getirilmiştir.

1924 Anayasasının millet egemenliğini tek başına temsil eden üstün yetkili Meclis anlayışına karşılık, 1961 Anayasası **anayasanın üstünlüğünü kurumsallaştırmıştır**. Millet, egemenliğini “anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle” kullanacağı hükmüyle TBMM, egemenliğin kullanılmasında tek yetkili olmaktan çıkarılmış, egemenliğin kullanılmasını Anayasada belirtilen diğer devlet organları ile paylaşır olmuştur. Anayasanın kurulmuş iktidarlara (yasama, yürütme, yargı) karşı üstünlüğü Anayasada açıkça vurgulanmış ve bunu güvence altına almak üzere kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimini kabul edilerek **Anayasa Mahkemesi kurulmuştur**.

2.4.2 Devletin Nitelikleri

1961 Anayasası, **Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti** olduğunu kabul etmektedir. Görüldüğü gibi, Altı Umde'den halkçılık, devletçilik ve inkılapçılık dışarıda bırakılmış, “milliyetçilik” ilkesi ise “millî devlet” şeklinde kabul edilmiştir. Sosyal devlet ilkesi tamamen bu Anayasanın bir yeniliğidir.

2.4.3 Hükümet Sistemi

1961 Anayasası, hükümet sistemini oluştururken, iktidarın paylaştırılarak sınırlanması doğrultusunda anayasacılık hareketlerinin benimsendiği bir çok mekanizmayı biraraya getirmiştir.

Anayasa, çifte Meclis'li bir yasama organı kurmuştur. Buna göre, TBMM Millet Meclisi'nden ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşacaktır. Cumhuriyet Senatosu ile belli bir süreklilik sağlamak ve Millet Meclisi'ni dengelemek amaçlanmıştır. Yürütme organı da iki başlıdır. Cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçilir. Hükümet de Meclis'ten güvenoyu alır. Yasama-yürütme ilişkileri parlamenter sisteme göre düzenlenmiştir. Burada, Anayasanın yasamadan “yetki” olarak bahsederken, yürütmeyi “görev” olarak nitelendirdiğini de hatırlatmakta yarar vardır.

Anayasa, yargıdan da bir “yetki” olarak söz etmekte, yargı bağımsızlığını ve hakimlik teminatını sağlamak üzere Yüksek Hakimler Kurulu’nu kurmaktadır. Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ve Uyuşmazlık Mahkemesi gibi yüksek mahkemeler de tek tek düzenlenmektedir. İdarenin bütün eylem ve işlemlerinin yargı denetimine tabi olduğu kabul edilmektedir.

Anayasa, iktidarın paylaşımı bakımından, üniversiteler ve radyo-televizyon idaresi gibi özerk kamu kurumlarının yanısıra, merkezi yönetim karşısında yerel yönetim ilkesini de kabul etmiştir. 1921 Anayasası illerin, şehir, kasaba ve köylerin tüzel kişilik sahibi olduklarını belirtmekle yetindiği halde 1961 Anayasası yerel yönetimlerin (il, belediye, köy) karar organlarının halk tarafından seçilmesini bir anayasa ilkesi haline getirmiştir.

2.4.4 Temel Hak ve Hürriyetler

1961 Anayasası temel hak ve hürriyetleri geniş ve sistematik bir şekilde düzenlemiştir. Klasik kişi hak ve hürriyetleri ile siyasal haklar genişletilerek güçlendirilmiş, sosyal haklar ve ödevler ilk defa sistematik olarak bu anayasada düzenlenmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda güvenceler getirilmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması “anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olma”, “hak ve hürriyetlerin özüne dokunmama” gibi ölçütlerle sınırlandırılmıştır.

2.4.5 “Çoğunlukçu Demokrasi”den “Çoğulcu Demokrasi”ye

1961 Anayasası çoğulcu demokrasi anlayışını benimsemiştir. Siyasal partiler güvenceli bir hukukî statüye kavuşturulmuş, ayrıca sendikal faaliyet, dernek kurma hakkı ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarını konu alan düzenlemelerle çoğulcu bir toplum yapısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

2.4.6 1971-1973 Anayasa Değişiklikleri

1961 Anayasası, 1971-1973 Ara Rejimi’nde iki defa değişikliğe uğramıştır. 22 Eylül 1971 ve 20 Mart 1973 tarihli değişiklikler yürütmeyi güçlendiren, temel hakları ve yargı denetimini sınırlandıran hükümler getirmiştir.

- Yürütmenin güçlendirilmesi : Bakanlar Kurulu’na Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi tanınmış, üniversite özerkliği zayıflatılmış, TRT’nin özerkliği kaldırılmıştır.
- Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması : Bütün temel hak ve hürriyetler için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmiş, çeşitli hak ve hürriyetlerle ilgili anayasal sınırların ve yasal sınırlama sebeplerinin arttırılmış, devlet memurlarının sendika kurma hakkının kaldırılmış, “tabii yargı yolu” yerine “kanunî yargı yolu” ilkesinin getirilmiştir.
- Yargı denetimine getirilen sınırlamalar : Anayasa Mahkemesi’nde iptal davası açma hakkı Meclis’te grubu olan siyasi partilerle sınırlandırılmış, Anayasa değişikliklerinin ancak şekil yönünden denetlenebileceği hükmü getirilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurularak asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin denetimi Danıştay’ın görev alanından çıkarılmıştır.

3. 1982 Anayasası

Anayasa Hukuku dersinin esas konusu pozitif (yürürlükteki) Anayasa hukukudur. Bu derste öğrencilerden beklenen, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yürürlükteki anayasal düzenini çok iyi bilmelerdir. Biz bu konuda öğrencilere yardımcı olmak için önce anayasa teorisi ve Türk Anayasa Tarihi hakkında temel bilgileri aktardık. Bu bölümde de 1982 Anayasası'nı sistematik bir şekilde inceleyeceğiz. Öğrencilerin 1982 Anayasası'nı okumalarını da ayrıca tavsiye ediyoruz. Anayasa, Anayasa Hukuku dersinin yardımcı kitabı değil, kaynak kitabıdır.

Bu bölümde, daha önceki planımıza uygun olarak önce genel ve formel olarak Anayasayı tanıtacağız. İkinci bölümde Anayasanın Devletin temel niteliklerine ve işleyişine ilişkin hükümlerini, üçüncü bölümde ise bireyin Anayasadaki konumunu, yani temel haklar ve hürriyetler konusunu işleyeceğiz.

3.1 Anayasa

Anayasa Teorisinde, anayasanın tanımından yola çıkarak kurucu iktidar ve anayasa yargısı konuları üzerinde durmuştuk. 1982 Anayasası ile ilgili olarak da genel bir giriş yaptıktan sonra Anayasada kurucu iktidar ve anayasa yargısı konularının nasıl düzenlendiğini aktaracağız.

3.1.1 Anayasayı Tanıyalım

Anayasanın hükümlerini sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alacağız. Burada yapmak istediğimiz, öğrencilerin Anayasanın içeriği hakkında bir fikir sahibi olmalarını sağlamaktır.

3.1.1.1 Anayasanın İçeriği

1982 Anayasası, bir Başlangıç ve yedi kısımdan oluşmaktadır.

Başlangıç, Anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri içermektedir.

Birinci Kısım, Genel Esaslar'ı hükme bağlamaktadır. Burada devletin şekli, nitelikleri, amaç ve görevleri; egemenliğin kaynağı ve kullanılış şekli, kanun önünde eşitlik ile anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü ilkeleri yer almaktadır.

İkinci Kısım, Temel Haklar ve Ödevler'i hükme bağlamaktadır. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel hükümlere yer verilmekte, takip eden üç bölümde ise, kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler, siyasi haklar ve ödevler yer almaktadır.

Üçüncü kısım, Cumhuriyetin temel organlarını düzenlemektedir. Bu kısmın birinci bölümünde yasama, ikinci bölümünde yürütme, üçüncü bölümünde ise yargı ele alınmaktadır.

Dördüncü kısım, mali ve ekonomik hükümleri içermekte, beşinci kısım ise İnkılap Kanunlarının korunmasını hükme bağlamaktadır. Altıncı kısım Geçici Hükümleri, yedinci kısım da son hükümleri içermektedir.

3.1.1.2 Anayasanın Temel Özellikleri

1982 Anayasası bir tepki anayasası niteliğindedir. Temel ilkeleri ve pek çok hükmü 1961 Anayasası'na duyulan tepkinin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. 1982 Anayasası genel ilkelerle yetinmeyerek pek çok konuda ayrıntılı düzenlemeler yapmıştır, dolayısıyla kazuistik bir anayasadır. 1982 Anayasası, katı bir anayasadır. Anayasa değişikliğine içerik ve prosedür açısından çeşitli sınırlar getirilmiştir.

1982 Anayasası, anayasal düzen içinde devleti, devlet içinde yürütmeyi, yürütme içinde de Cumhurbaşkanını güçlendirmiştir. Anayasa koyucunun otorite-hürriyet dengesindeki tercihi otoriteye ağırlık vermek olmuştur. Ancak, Avrupa Birliği uyum sürecinde yapılan Anayasa değişikliklerinin bireyi, çoğulcu demokrasiyi ve temel hak ve hürriyetleri güçlendirmek suretiyle bu dengeyi yeniden tesis ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Anayasa, siyasal karar alma mekanizmalarında tıkanıklıkları giderici hükümler getirmiştir. Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı seçimleri kolaylaştırılmış, Anayasa Mahkemesi üyelerinin Meclis tarafından seçilmesine son verilmiş, siyasi partilerin grup kurması zorlaştırılmış, Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış, Cumhurbaşkanına belli durumlarda TBMM seçimlerini yenileme yetkisi verilmiştir. Parlamenter sisteme işlerlik kazandırma, gereksiz tıkanma ve bunalımları giderme amacı güden bu tür kurum ve kurallar, ‘‘rasyonelleştirilmiş parlamenterizm’’ olarak adlandırılmaktadır.

1982 Anayasası, halkın siyasete seçimler dışında da aktif ve sürekli katılımını öngören **katılmacı demokrasi anlayışını** kabul etmemiştir. Anayasanın ilk halinde hakim olan anlayış, siyasi faaliyetlerin sadece siyasi partiler ve seçilmiş devlet organları tarafından yapılması gerektiği şeklindeydi. Ancak, Anayasada yapılan çeşitli değişikliklerle, sivil toplum kuruluşlarının siyasi faaliyette bulunmalarını yasaklayan hükümlerin çoğu kaldırılmıştır.

1982 Anayasası bir sentez anayasasıdır. Geçirdiği değişiklikleri de dikkate alarak, 1982 Anayasası'nın Türk Anayasa tarihinin başlıca karakteristiklerini biraraya getirdiğini söyleyebiliriz. 1921 Anayasası'ndan Milli Egemenlik ve Cumhuriyet ilkeleri, 1924 Anayasası'ndan Laiklik ilkesi ve halen anayasal koruma altında olan İnkılap kanunları, 1961 Anayasası'ndan hukuk devleti ve sosyal devlet ilkeleri ile anayasa yargısı, 1982 Anayasası'ndan güçlü bir yürütme, 1995-2004 arasındaki değişikliklerden liberal ve çoğulcu demokrasi ile insan haklarında uluslararası hukuka saygı ilkeleri yürürlükteki Anayasanın tevarüs ettiği kümülatif mirasın başlıca unsurlarıdır.

3.1.2 Kurucu İktidar

Anayasa teorisinden hatırlayacağımız gibi, anayasa yapma iktidarına aslî kurucu iktidar, anayasa değiştirme iktidarına ise tâlî kurucu iktidar denmektedir. Şimdi bu kavramları 1982 Anayasası çerçevesinde ele alacağız.

3.1.2.1 Aslî Kurucu İktidar : 1982 Anayasanın Yapılması

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. Darbenin amaçlarından biri, 1961 Anayasasının yerini alacak yeni bir Anayasa yapmaktır. Böylece Türkiye’de, aslî kurucu iktidarın tanımında yer alan türden bir ‘‘anayasa boşluğu’’ doğdu.

29 Haziran 1981 tarihli bir kanunla, yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir ‘‘Kurucu Meclis’’ kuruldu. Kurucu Meclis, ‘‘Milli Güvenlik Konseyi’’ ve ‘‘Danışma Meclisi’’nden oluşuyordu. Kurucu Meclis’in bu iki kanadı arasında asıl yetkili olan Milli Güvenlik Konseyi idi, çünkü son söz Milli Güvenlik Konseyi’ne aitti.

İlk olarak, Danışma Meclisi bünyesinde oluşturulan ‘‘Anayasa Komisyonu’’ bir Anayasa Taslağı hazırladı. İkinci olarak, Danışma Meclisi bu taslak üzerinde çalışıp kendi önerisini Milli Güvenlik Konseyi’ne sundu. Taslağa son şeklini Milli Güvenlik Konseyi verdi. 18 Ekim 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen tasarı 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunuldu ve kullanılan geçerli oyların %91.3’ünü alarak kabul edildi.

3.1.2.2 Tâlî Kurucu İktidar : 1982 Anayasanın Değiştirilmesi

Anayasanın 175. maddesi anayasa değişikliğinin aşamalarını, 4. maddesi Anayasa değişikliğinin maddî sınırlarını, 148. maddesi ise Anayasa değişikliklerinin denetimi konusunu hükme bağlamaktadır. Biz de açıklamalarımızda bu ayrımı kullanacağız.

3.1.2.2.1 Anayasa Değişikliği Süreci

Teklif : Anayasanın değiştirilmesi TBMM üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir.

Görüşme : Anayasa değişiklik teklifleri Genel Kurul’da iki kez görüşülür. İkinci görüşmeye, birinci görüşmenin bitiminden kırk sekiz saat geçmeden başlanmaz. İkinci görüşmede sadece maddeler üzerinde verilmiş olan değişiklik önermeleri görüşülür.

Karar : Anayasada, üye tamsayısının beşte üçü ve üçte ikisi olmak üzere iki değişik karar yeter sayısı öngörülmüştür. Oylama gizlidir.

Onay : Anayasa değişikliklerini onaylama yetkisi Cumhurbaşkanı ile halk arasında paylaştırılmıştır. Ancak karar çoğunluğunun beşte üç ya da üçte iki oluşuna göre izlenecek yollar farklıdır :

- Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanunu Cumhurbaşkanı ya Meclis’e geri gönderir ya onaylar ya da halkoyuna sunabilir. Teklifin Meclis’e geri gönderilmesi halinde, teklif yine üçte iki çoğunluk tarafından kabul edilirse Cumhurbaşkanı bu kez onaylamak ya da halkoyuna sunmak zorundadır.
- Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile üçte ikisi arasındaki bir çoğunluk ile kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanunu Cumhurbaşkanı ya Meclis’e geri gönderir ya da halkoyuna sunar. Teklifin Meclis’e geri gönderilmesi halinde Meclis’in bu teklifi üçte iki çoğunlukla kabul etmesi gerekir. Cumhurbaşkanı’nın iadesi üzerine üçte iki çoğunlukla kabul edilen teklifi Cumhurbaşkanı onaylamak ya da halkoyuna sunmak zorundadır.

Dikkat : Cumhurbaşkanı’nın Meclis’te üçte iki çoğunluk ile kabul edilen bir teklifi iade etmesi **geciktirici** bir vetodur. Beşte üç ile kabul edilen bir teklifi iadesi ise **güçleştirici** vetodur, çünkü değişiklik teklifinin bu kez üçte iki çoğunluk tarafından kabul edilmesi gerekmektedir.

Dikkat : Cumhurbaşkanı, doğrudan veya iade üzerine üçte iki oyla kabul edilmiş olan bir Anayasa değişikliğini onaylayabilir ya da halkoyuna sunabilir. Beşte üçle kabul edilen bir anayasa değişikliği teklifini ise, Cumhurbaşkanı onaylayamaz. Meclis'e iade etmeye gerek görmüyorsa, teklifi halkoyuna sunmak zorundadır.

3.1.2.2.2 Anayasa Değişikliğinin Maddi Sınırları

Anayasanın 4. maddesine göre, “Anayasanın 1. maddesindeki Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hüküm ile, 2. maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri ve 3. maddesi hükümleri değiştirilmez, değiştirilmesi teklif edilemez.”

Anayasanın 2. maddesi : “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.”

Anayasanın 3. maddesi : “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.

Bayrağı şekli kanunda belirtilen, beyaz ay yıldızlı al bayraktır.

Milli marşı “İstiklal Marşı”dır.

Başkenti Ankara’dır.”

3.1.2.2.3 Anayasa Değişikliğinin Denetimi

Anayasa Mahkemesi, anayasa değişikliklerini ancak şekil bakımından denetleyebilir, esas bakımından denetleyemez. Şekil bakımından inceleme, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır.

Anayasa değişikliğini düzenleyen bu hükümler çerçevesinde, 1982 Anayasası’nın bir çok hükmü değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden iki tanesini önemine binaen hatırlatmak istiyoruz :

- 3 Ekim 2001 değişikliğiyle temel hak ve hürriyetler güçlendirilmiş, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış, Milli Güvenlik Kurulu’nda sivil üyelerin çoğunluğu sağlanmış ve siyasi ağırlığı azaltılmış, Milli Güvenlik Konseyi dönemi kanunlarının anayasal masuniyeti (dokunulmazlığı) kaldırılmıştır.
- 7 Mayıs 2004 tarihli değişiklikle kadın-erkek eşitliği hükmü özel olarak düzenlenmiş, basın hürriyeti güçlendirilmiş, Genelkurmay Başkanlığı’nın YÖK’teki temsilciliğine son verilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmış, Silahlı Kuvvetler’in de Sayıştay denetimine girmesine imkan sağlanmıştır. Ayrıca Anayasanın 90. Maddesinde yapılan değişiklikle, “usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve hürriyetlere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunlar arasında uyumsuzluk olması halinde milletlerarası andlaşma hükümlerinin esas alınacağı” hükme bağlanmıştır.

3.1.3 Anayasa Yargısı

Anayasa yargısının, Anayasanın normlar hiyerarşisindeki yerini korumanın bir aracı olarak düşünüldüğünü görmüştük. Hakikaten de Anayasa Mahkemelerinin kurulması, anayasanın üstünlüğü kavramına gerçeklik kazandırmıştır. Türkiye’de 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasasında da geniş düzenlemelere konu olmuştur. Anayasa, Anayasa Mahkemesi’ne kanunların anayasaya uygunluğunun denetiminin yanısıra başka görevler de vermiştir. Biz önce Anayasa Mahkemesi’nin kuruluşunu ve genel olarak işlevini göreceğiz, daha sonra da kanunların anayasaya uygunluk denetimi konusunu izah edeceğiz.

3.1.3.1 Anayasa Mahkemesi

3.1.3.1.1 Anayasa Mahkemesi’nin Kuruluşu

Anayasa Mahkemesi 11 asıl, 4 yedek üyeden kurulur. Üyeler Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı 7 asıl, 3 yedek üyeyi Yüksek Mahkemelerin ve Sayıştay’ın göstereceği adaylar arasından, 1 asıl üyeyi YÖK’ün göstereceği adaylar arasından, 3 asıl ve 1 yedek üyeyi ise üst kademe yöneticiler ve avukatlar arasından seçer. Anayasa Mahkemesi üyeleri kendi aralarından gizli oyla ve üye tamsayısının salt çoğunluğu ile bir Başkan ve bir Başkanvekili seçerler. Üyeler, bu görev dışında resmi veya özel hiçbir görev alamazlar. Anayasa Mahkemesi üyeleri altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılır.

3.1.3.1.2 Anayasa Mahkemesi’nin Görev ve Yetkileri

- Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, TBMM içtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetlemek. (Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından denetleyebilir).
- Bazı kişileri Yüce Divan sıfatıyla yargılamak,
- Siyasi parti kapatma davalarına bakmak,
- Siyasi partilerin mali denetimini yapmak,
- Yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve milletvekilliğin düşmesi kararlarını denetlemek,
- Uyuşmazlık Mahkemesi’ne başkan seçmek

3.1.3.2 Anayasaya Uygunluk Denetimi

3.1.3.2.1 Denetime Tabi Normlar ve İşlemler

- Kanunlar : Anayasa Mahkemesi, yürürlükte bulunmak şartıyla bütün kanunları denetleyebilir. 2001 Anayasa değişikliği’nden bu yana 12 Eylül döneminde çıkarılan kanunlar da Anayasa Mahkemesi denetimine tabidir.
- Olağan dönemlerde çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler
- Anayasa Değişiklikleri : Sadece şekil bakımından denetime tabidir.
- Üç tür Parlamento kararı : Parlamento kararları kural olarak Anayasa Mahkemesi denetimi dışında olmakla birlikte üç tür Parlamento kararı denetime tabi kılınmıştır. Bunlar : TBMM İçtüzüğü, Yasama dokunulmazlığının kaldırılması kararı, Milletvekilliğinin düşmesi kararı.

Dikkat : Milletlerarası andlaşmalar, Olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnameler, İnkılap Kanunları ve Parlamento Kararları Anayasa Mahkemesinin denetimine tabi değildir.

3.1.3.2.2 Denetim Yolları

- **Soyut Norm Denetimi (İptal Davası)** : Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açmaya yetkili kişi ve organlar Cumhurbaşkanı, iktidar ve anamuhalefet partileri Meclis grupları ile TBMM üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyeleridir.

Kanunların ve Anayasa değişikliklerinin şekil bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla iptal davası açma yetkisi ise sadece Cumhurbaşkanı ve TBMM üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere tanınmıştır. Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği hususlarını konu alır.

İptal davası açma süresi Resmi Gazete'de yayımlanma tarihinden itibaren altmış gündür. Şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açma süresi ise on gündür.

- **Somut Norm Denetimi (İtiraz Yolu)** : Bir davaya bakmakta olan mahkeme, uygulanacak bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin hükümlerini Anayasaya aykırı görürse veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varırsa, Anayasa Mahkemesinin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakır.

Mahkeme, taraflardan birinin ileri sürdüğü anayasaya aykırılık iddiasını ciddi görmezse bu iddia temyiz merciince esas hükümle birlikte karar bağlanır.

Anayasa Mahkemesi, işin kendisine gelişinden itibaren beş ay içinde kararını verir ve açıklar. Bu süre içinde karar verilmezse mahkeme davayı yürürlükteki kanun hükümlerine göre sonuçlandırır. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi kararı esas hakkındaki karar kesinleşinceye kadar gelirse, mahkeme buna uymak zorundadır.

Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmi Gazete'de yayımlanmasından itibaren on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvurulamaz.

3.1.3.2.3 Anayasa Mahkemesi'nin Çalışma ve Yargılama Usulü

Anayasa Mahkemesi, kural olarak salt çoğunluk ile karar verir. Ancak Anayasa değişikliklerinde iptale ve siyasi parti kapatma davalarında kapatılmaya karar verebilmesi için beşte üç oy çokluğu aranır.

Şekil bozukluğuna dayalı iptal davaları öncelikle incelenip karara bağlanır.

Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı davalar dışında kalan işleri dosya üzerinde inceler. Ancak gerekli gördüğü hallerde ilgilileri ve konu hakkında bilgi sahibi olanları çağırabilir.

Anayasa Mahkemesi, iptal davalarında, konu açısından iptal talebine bağlı olmakla birlikte gerekçe ile bağlı değildir, yani başka gerekçe ile de anayasaya aykırılığa hükmedebilir.

Bununla beraber (konu açısından, iptal talebine bağlı olmakla birlikte), iptal kararı söz konusu normun iptal talebinde hedef alınmayan bazı hükümlerinin veya tamamının uygulanmaması sonucunu doğuruyorsa bunların da iptaline karar verebilir.

3.1.3.2.4 Anayasa Mahkemesi'nin Kararları

Anayasa Mahkemesi, bir kanun veya kanun hükmünde kararnamenin tamamını ya da bir bölümünü iptal ederken, kanun koyucu yerine gibi hareket ederek, yeni uygulamaya yol açacak biçimde hüküm tesis edemez.

Anayasa Mahkemesi'nin kararları kesindir.

İptal kararı, gerekçeli olmak zorundadır. İptal kararı gerekçesi yazılmadan açıklanmaz.

İptal edilen hükümler, iptal kararının Resmi Gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. İptal kararları geriye yürümez. Öte yandan, Anayasa Mahkemesi, iptal hükmünün yürürlüğe gireceği tarihi ayrıca kararlaştırabilir. Bu tarih, kararın Resmi Gazete'de yayımlandığı günden başlayarak bir yılı geçemez. Bu arada, Anayasa Mahkemesi, 1993'ten bu yana (kendi içtihadından hareketle) kanunların ve denetime tabi diğer normların yürürlüğünü dava sonuçlanıncaya kadar durdurma yetkisini kendisinde görmektedir.

Anayasa Mahkemesi kararları yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. Yani, norm denetiminin sonucu "herkes için (erga omnes)" bağlayıcıdır, "olayla sınırlı ve sadece tarafları bağlayıcı (inter partes)" olamaz.

Buraya kadar, 1982 Anayasası'nın Anayasa kavramı, kurucu iktidar ve anayasa yargısı gibi şekli anayasa hukukuna ilişkin hükümlerini inceledik. Bundan sonraki bölümlerde, Anayasanın devlete ve bireye ilişkin hükümlerini ele alacağız.

3.2 Devlet

Aslında Anayasanın bütün hükümleri, devletle ilgilidir. Örneğin, Anayasa bireyin temel hak ve hürriyetlerini düzenlerken bile bir yandan da devleti düzenlemektedir. Bununla birlikte, bazı hükümler doğrudan doğruya devletin kuruluşu ve temel kurumlarıyla ilgilidir. 1982 Anayasası, Başlangıç'ta ve Birinci Kısım'da devletin şeklini, temel niteliklerini ve genel esasları hükme bağlamakta, Üçüncü Kısım'da da Cumhuriyet'in Temel Organları başlığı altında Devletin işleyişini düzenlemektedir. Mali ve Ekonomik Hükümler ise Dördüncü Kısım'da düzenlenmiştir. Biz, bu bölümde, doğrudan doğruya Devlet'i konu alan bu hükümleri sistematik bir şekilde aktarmaya çalışacağız.

3.2.1 Devletin Temel Nitelikleri

1982 Anayasası'na göre Devletin temel nitelikleri şöyle sıralanabilir :

- Cumhuriyetçilik ilkesi
- Üniter devlet ilkesi
- Laik devlet ilkesi
- Demokratik devlet ilkesi
- Hukuk devleti ilkesi

- Sosyal devlet ilkesi
- İnsan haklarına saygılı devlet ilkesi
- Atatürk milliyetçiliğine bağlı devlet ilkesi
- Eşitlik ilkesi
- Başlangıçta belirtilen ilkeler

3.2.1.1 Cumhuriyetçilik İlkesi

1982 Anayasası'na göre Devletin şekli cumhuriyettir. Cumhuriyet ilkesi, “egemenliğin millete ait olması” ya da “devleti yönetenlerin seçimle belirlenmesi (yani irsî olmaması)” şeklinde tanımlanmaktadır. Aslında bu tanımlar, birbirinden çok da uzak değildir. Devlet başkanlığının irsî olarak intikali, ancak egemenliğin milletin tamamına ait olduğu bir ülkede kabul görmez. Milli egemenlik ilkesi, milletin bütün üyelerinin eşit olduğu fikrinden hareket eder ve herhangi bir kişinin, ailenin, zümrenin ya da sınıfın ayrıcalık sahibi olmasına karşı çıkar. Bu açıdan bakıldığında, 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde hükme bağlanan milli egemenlik ilkesi ve 10. maddesinde düzenlenen eşitlik ilkesi Cumhuriyet ilkesiyle bir bütün oluşturmaktadır.

3.2.1.2 Üniter Devlet İlkesi

Anayasa'nın 3. Maddesine göre “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür.” Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olması, onun “üniter devlet” olması demektir. Üniter devlet kavramı, devletin ülke, millet ve egemenlik unsurları bakımından tekliğini ifade eder. Ayrıca üniter devlette tek anayasa vardır ve devlet organları tekli düzeyde yapılanmıştır.

Türkiye'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ilkesi,

- ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasını,
- federalizmin yasaklanmasını,
- egemenliğin kullanılmasında milletin bütünlüğünden taviz verilerek etnik köken, dil, din ya da mezhep temelli farklılıklar oluşturulmasının önlenmesini gerektirir.

3.2.1.3 Laik Devlet İlkesi

Laikliğin, “din hürriyeti” ve “din ve devlet işlerinin ayrılığı” olmak üzere iki yönü vardır.

Din hürriyeti, inanç ve ibadet hürriyetinden oluşur. 1982 Anayasası inanç hürriyetini mutlak şekilde tanıırken, ibadet hürriyetini sınırlı olarak tanımıştır. Anayasa, ibadet hürriyetini, ancak “Temel ve hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmaması”nı düzenleyen 14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla kabul etmektedir. (14. madde, Temel Hak ve Hürriyetler bölümünde ele alınacaktır.)

Din ve devlet işlerinin ayrılığını düzenleyen Anayasal düzenlemeler ise şunlardır :

- Devletin resmi bir dini yoktur.
- Hukuk kuralları din kurallarına uymak zorunda değildir.
- Devlet bütün dinler karşısında tarafsızdır; herkes din, mezhep ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Anayasaya göre ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alan din kültürü ve ahlak öğretimi de belli bir dinin eğitimini değil, genel bir din kültürünü ifade etmektedir.

Laikliğin gereklerinden bir başkası olan “din kurumları ile devlet kurumlarının birbirinden ayrı olması” hususunda, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın genel idare içinde yer alması laiklik ilkesinden bir sapma olarak değerlendirilebilir.

3.2.1.4 Demokratik Devlet İlkesi

Demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelir. Halkın uyacağı hukuk kurallarının başkaları tarafından değil, doğrudan ya da temsilciler aracılığıyla halk tarafından belirlenmesini ifade eder.

Halkın yönetime doğrudan katılmasını sağlayan referandum, plebisit gibi yöntemler **doğrudan demokrasi** araçlarıdır. Günümüzde bu yöntemlere başvuran demokrasiler de olmakla birlikte yaygın olan demokrasi modeli, temsili demokrasidir.

Temsili demokrasi, halkın devleti temsilciler aracılığıyla yönetmesini ifade eder. Dolayısıyla bir devletin demokratik olması, bu temsil sisteminin düzenlenmesini ve kurumlarının güvence altına alınmasını gerektirir. Temsili mümkün kılan kurum, siyasi partiler; temsile işlerlik kazandıran mekanizma ise seçimlerdir. Bundan dolayı, siyasal sistemdeki temel siyasal karar organlarının genel oya dayanan serbest seçimlerle oluşması ve serbestçe örgütlenen siyasi partiler arasında eşit şartlarla yürütülen iktidar yarışması günümüzde demokrasinin asgarî şartları olarak görülmektedir.

Temsilcilerin, yetkilerini kötüye kullanarak halkın tamamının veya bir bölümünün (azınlığın) hak ve hürriyetlerini yok etmelerini önlemek üzere temel hak ve hürriyetlere getirilen anayasal güvenceler de demokratik düzenin bir parçasını oluşturmakla birlikte, bu düzenlemeler başka yerde ele alınacağından, demokratik devlet ilkesi başlığı altında seçimler ve siyasi partiler konularını işleyeceğiz.

3.2.1.4.1 Serbest Seçimler

Seçme hakkı ve seçim hürriyeti, demokratik bir devlet yönetiminin vazgeçilmez şartıdır. Anayasamızın bu konudaki hükümleri şöyle özetlenebilir :

- Seçimlerin Serbestliği : Bu ilke, vatandaşların hiçbir baskı ve zorlama olmadan oy kullanmasını ifade eder. Ayrıca, oy vermenin bir mecburiyet haline getirilemeyeceğini de anlatır. Anayasamız 67. maddede seçimlerin serbestliğini kabul etmekle birlikte, 175. maddede “halkoylamasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli seçimlere iştiraki temin için kanunla para cezası dahil gerekli tedbirlerin alınacağını” hükme bağlamak suretiyle “serbest seçim, mecburi oy” sistemini kabul etmiştir.
- Genel Oy : Genel oy ilkesi, servet, vergi, öğrenim durumu ve cinsiyet gibi sınırlamalar olmaksızın bütün vatandaşların oy hakkına sahip olmasını ifade eder. Türkiye’de 1934 yılında kadınlara da oy hakkının tanınmasıyla genel oy hakkı benimsenmiştir. Bununla birlikte genel oy hakkı, yaş, kısıtlılık, mahkumiyet gibi nedenlerden dolayı sınırlandırılabilir.
- Eşit Oy : Bu ilke, her seçmenin bir tek oya sahip olması anlamına gelir.
- Tek Dereceli Seçim : Seçmenlerin, temsilcilerini doğrudan seçmelerini ifade eder. Türkiye’de 1946 yılına kadar, iki dereceli seçim uygulanmıştır.

- Gizli Oy : Oyun gizli olarak verilmesini ifade eder. Türkiye’de 1950 yılında kabul edilmiştir.
- Açık Sayım ve Döküm : Oyların sayım ve dökümünün kamuya açık (alenî) olarak yapılmasını ifade eder. Türkiye’de ilk kez 1950 seçimlerinde uygulanmıştır.
- Seçimlerin yargı organlarının yönetimi ve denetimi altında yapılması.

3.2.1.4.2 Siyasi Partiler

1982 Anayasası’nın ifade ettiği gibi “siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.” Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar. Ancak Anayasa, siyasi partileri tamamen serbest bırakmış da değildir; siyasi parti yasakları, parti kapatma, partilere mali yardım ve partilerin mali denetimi konularında ayrıntılı düzenlemeler içermektedir.

A. Siyasi Parti Yasakları

Siyasi partilerin **amaçlarına ilişkin** yasaklar : Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasına göre, “Siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.”

Siyasi Partilerin **Örgütlenmelerine ve Çalışmalarına İlişkin** Yasaklar :

- Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz.
- Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan ve faaliyetleriyle sebep olan kurucuları dahil üyeleri, 5 yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve denetçisi olamazlar.
- Hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrenciler siyasi partilere üye olamazlar.
- Siyasi partiler yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alamazlar.
- Siyasi partiler ticari faaliyetlere girişemez.
- Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir.
- Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olmalıdır.

B. Parti Kapatma

1982 Anayasası’na göre, “siyasi partilerin kapatılması, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır.”

Anayasa’ya göre parti kapatma halleri şunlardır :

- Bir siyasi partinin **tüzük ve programından ötürü** kapatılmasına, partinin tüzük ve programının (yukarıda yer verdiğimiz) 68. maddenin 4. fıkrası hükümlerine aykırı olması halinde karar verilir.
- Bir siyasi partinin **eylemlerinden ötürü** kapatılmasına, 68. Maddenin 4. Fıkrası hükümlerine aykırı fiillerin işlendiği odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesi'nce tesbit edilmesi halinde karar verilir.
- Bir siyasi partinin **yabancı** devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyuğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden **maddi yardım alması halinde** temelli kapatılmasına karar verilir.

Anayasa'da 1995 ve 2001 yıllarında yapılan değişikliklerle parti kapatılmasını zorlaştıracı nitelikte hükümler getirilmiştir. İlk iki parti kapatma halinin yukarıdaki ifadeleri 1995 değişikliğinin sonucudur. Bu değişiklikte ayrıca, Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma davasında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra, kapatılması istenen siyasi partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilin savunmasını dinleyeceği hükme bağlanmıştır.

Parti kapatılmasını zorlaştırmak amacıyla, 2001 yılında üç değişiklik daha yapılmıştır :

- Siyasi partinin eylemlerinden dolayı kapatılmasına sebep olan “odak hali” kavramı açık ve ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış,
- Anayasa Mahkemesi'ne (ilk iki kapatma halinde) temelli kapatma yerine, ilgili siyasi partinin Devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilme yetkisi tanınmış,
- Anayasa Mahkemesi'nde parti kapatma kararı için gerekli çoğunluk beşte üçe çıkarılmıştır.

C. Siyasi Partilere Devlet Yardımı

Anayasa, devletin siyasi partilere yeterli düzeyde ve hakça yardım yapmasını öngörmektedir. Yardım esasları kanunla düzenlenir.

D. Siyasi Partilerin Mali Denetimi

Siyasi Partilerin mali denetimini Anayasa Mahkemesi yapar. Anayasa Mahkemesi, siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunu denetler.

3.2.1.5 Hukuk devleti ilkesi

Hukuk devleti, devletin işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olmasını ifade eder. 1982 Anayasanın, hukuk devletinin gereği olarak görülen hususlardaki düzenlemeleri şöyle özetlenebilir :

3.2.1.5.1 Yürütme İşlemlerinin Yargısal Denetimi

Anayasanın 125. maddesine göre, “idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır.” Ancak şu işlemler yargı denetimi dışında tutulmuştur :

- Cumhurbaşkanı'nın tek başına yapacağı işlemler
- Yüksek Askeri Şura kararları
- Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları
- Uyarma ve kınama disiplin cezaları

- Sıkıyönetim komutanının işlemleri

Bu arada, yargı yetkisinin idari eylem ve işlemlerin sadece hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olduğunu, yerindelik denetimi halini alamayacağını hatırlatmak gerekir.

Ayrıca, idarenin mali sorumluluğu ilkesi de Anayasa’da düzenlenmiştir. Anayasa’ya göre, “idare kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararları ödemekle yükümlüdür.”

3.2.1.5.2 Yasama İşlemlerinin Yargısal Denetimi

Anayasanın 11. maddesine göre, “kanunlar Anayasaya aykırı olamaz.” Kanunların Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

3.2.1.5.3 Yargı Bağımsızlığı

Yargı bağımsızlığı, yargı organlarının yasama ve yürütme organları karşısında bağımsız olmasını ifade eder. Anayasaya göre, “Hakimler, Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz.”

Anayasa, yargı bağımsızlığını güvence altına almak üzere hakimlik teminatını hükme bağlamış, ayrıca Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nu öngörmüştür.

3.2.1.5.4 Kanunî Hakim Güvencesi

Kanunî hakim güvencesi, bir kişinin kanunen yargılanması gereken mahkeme dışında başka bir mahkeme tarafından yargılanamamasını, yani suçun işlenmesi anında o davaya bakmakla görevli mahkeme tarafından yargılanmasını ifade eder. Anayasanın 37. maddesinde düzenlenmiştir.

3.2.1.5.5 Ceza Sorumluluğu İlkeleri

Anayasanın 38. maddesi hukuk devletinin suç ve cezalara ilişkin bazı önemli unsurlarını saymaktadır :

- Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.
- Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konur.
- Suçluluğu hükmen sabit olununcaya kadar, kimse suçlu sayılamaz.
- Hiç kimse kndisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.
- Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez.
- Ceza sorumluluğu şahsidir.
- Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz.
- Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez.
- İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz.
- Vatandaşlar, Uluslararası Ceza Divanı’na taraf olmanın gerektirdiği yükümlükler dışında, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.(2004 değişikliği)

3.2.1.5.6 Hukukun Genel İlkeleri

Anayasa, hakimın karar verirken ‘‘hukuka’’ uyacağından söz etmekle, hukuk devletinin kanunla sınırlı olmadığını ifade etmektedir. Burada söz konusu olan, hukukun genel ilkeleridir. Bunlar, Anayasa Mahkemesi’nin tanımıyla ‘‘hukukun bilinen ve uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkeleri’’dir.

3.2.1.6 Sosyal Devlet İlkesi

Sosyal devlet kavramı, devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini öngörür. Sosyal devlet, devletin işlevlerini savunma, güvenlik ve adalet hizmetlerinden ibaret gören jandarma devletin karşıtıdır.

1982 Anayasası, temel hak ve hürriyetler arasında sosyal ve ekonomik hakları ayrı bir kategori olarak sıralamaktadır. Bu bölümde, ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, dinlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, grev hakkı, konut hakkı gibi sosyal haklar düzenlenmekte, ayrıca kamulaştırma ve devletleştirme gibi sosyal devlet araçları hükme bağlanmaktadır.

Siyasi haklar bölümünde yer alan vergi adaleti ile ilgili hüküm ve ekonomik hükümler bölümünde yer alan planlama ile ilgili hüküm de sosyal devletle doğrudan ilişkilidir.

3.2.1.7 İnsan Haklarına Saygılı Devlet İlkesi

Anayasa, Türkiye Cumhuriyeti’nin insan haklarına saygılı bir devlet olduğunu belirtmektedir. Bunun bir gereği olarak, anayasada temel hak ve hürriyetler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş, güvencelere kavuşturulmuştur. Bu konuyu, Temel Hak ve Hürriyetler başlığı altında ayrıca inceleyeceğimiz için burada ayrıntıya girmiyoruz.

3.2.1.8 Atatürk Milliyetçiliğine Bağlı Devlet

1982 Anayasası, milliyetçilik ilkesinin ‘‘ırkçılık’’ anlamına çekilmesi endişesiyle, ‘‘Atatürk milliyetçiliği’’ ifadesini tercih etmiştir. Atatürk milliyetçiliği, mazi birliği ve birlikte yaşama arzusunun dayanan sübjektif milliyetçilik anlayışıdır. Nitekim, Anayasanın 66. maddesine göre ‘‘Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür.’’

Bu ilke hukuken, milletin tekliğini ve bölünmezliđini (üniter devlet ilkesi) ifade eder. Resmi dilin Türkçe olması da devletin milli niteliđinin bir sonucudur.

3.2.1.9 Eşitlik İlkesi

Anayasanın 10. maddesine göre, bütün vatandaşlar kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümre veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Bu maddeye 2004 değişikliği ile eklenen bir fıkrada ise ‘‘Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.’’ denmektedir. Bu eklemeye, devletin kadınlar lehine ayrımcılıkta bulunması mümkün kılınmıştır.

3.2.1.10Başlangıçta Belirtilen İlkeler

1982 Anayasasına göre, Başlangıç kısmı, Anayasa metnine dahildir; üstelik Devletin temel niteliklerinden bir kısmı Başlangıç'ta yer almaktadır. Bu ilkeler :

- Atatürk inkılap ve ilkelerine bağlılık
- Atatürk milliyetçiliği
- Atatürk medeniyetçiliği
- Çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi
- Milli egemenlik
- Anayasanın ve hukukun üstünlüğü
- Hürriyetçi demokrasi
- Kuvvetler ayrılığı
- Laiklik
- Türk varlığının ülkesi ve milletiyle bölünmezliği
- Her Türk vatandaşının onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı
- Türk vatandaşlarının milli varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu.

3.2.2 Devletin İşleyişi

Bu bölümde Anayasanın yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarına ilişkin hükümlerini inceleyeceğiz. Yasama ve yürütme bölümlerinde önce yasama ve yürütme organları hakkında bilgi vereceğiz, sonra yasama ve yürütme işlemlerini açıklayacağız. Yargı bölümünde ise önce genel ilkeleri, sonra yüksek yargı organlarını ele alacağız.

3.2.2.1 Yasama

3.2.2.1.1 Yasama Organı

Anayasa'nın 7. maddesine göre “yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Bu yetki devredilemez.”

TBMM genel oyla seçilen 550 milletvekilinden oluşur. Biz, TBMM'nin işleyişi ve yasama işlemleri hakkında bilgi vermeden önce milletvekilliğine ilişkin anayasa hükümlerini özet olarak aktarmayı uygun buluyoruz.

3.2.2.1.1.1 Milletvekilliği

A. Milletvekili Seçilme Yeterliliği

Anayasanın 76. Maddesine göre milletvekili seçilebilme şartları şunlardır :

- Türk vatandaşı olmak
- 30 yaşını doldurmuş olmak
- En az ilkokul mezunu olmak
- Yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmış olmak
- Kısıtlı olmamak
- Kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak
- Toplam bir yıldan fazla hapis cezasına hüküm giymemiş olmak
- Ağır hapis cezasına hüküm giymemiş olmak

- Yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak
- Anayasanın 76. maddesinde sayılan belirli suçlardan hüküm giymemiş olmak.

Anayasanın 76. maddesi ayrıca, kamu görevlilerinin seçilme yeterliliğine sahip olsalar da görevlerinden istifa etmedikçe aday olamayacaklarını hükme bağlamaktadır.

B. Milletvekili Seçimi

Seçim Dönemi : TBMM seçimleri beş yılda bir yapılır. Meclis, bu süre dolmadan seçimin yenilenmesine karar verebileceği gibi, Anayasada belirtilen şartlarda Cumhurbaşkanınca verilecek karara göre de seçimler yenilenebilir. Seçimler şu dört halde yapılır :

- Meclisin görev süresinin sona ermesiyle
- Meclisin erken seçim kararı almasıyla
- Seçimlerin Cumhurbaşkanınca yenilenmesi
- Cumhurbaşkanı seçiminde dördüncü tur oylamada sonuç alınamaması halinde.

Seçimlerin Geriye Bırakılması : Savaş sebebiyle seçimlerin yapılmasına imkan görülmezse, TBMM seçimlerin bir yıl geriye bırakılmasına karar verebilir.

Ara Seçimler :

- Ara seçim her seçim döneminde bir kez yapılır.
- Genel seçimden otuz ay geçmedikçe ara seçime gidilemez.
- Ancak, boşalan üyeliklerin sayısı üye tamsayısının yüzde beşini bulduğu hallerde, ara seçimlerin üç ay içinde yapılmasına karar verilir.
- Genel seçimlere bir yıl kala, ara seçim yapılamaz.
- Bir ilin veya seçim çevresinin Meclis'te üyesinin kalmaması halinde, süre şartına bakılmaksızın 90 gün sonra, o ilde veya seçim çevresinde ara seçim yapılır.

Seçim Sistemi : Milletvekili Seçim Kanunu ile öngörülen seçim sistemi, yüzde on ülke barajlı ve d'Hondt usulü nisbî temsil sistemidir. Milletvekili sayısı 18'e kadar olan iller bir seçim çevresi sayılır. Milletvekili sayısı 19'dan 35'e kadar olan iller iki seçim çevresine, 36 ve daha fazla olan iller ise üç seçim çevresine bölünür.

D'Hondt usulünde, seçime katılmış siyasi partilerin adları alt alta ve aldıkları geçerli oy sayıları da hizalarına yazılır. Siyasi partilerin ve bağımsız adayların oy sayıları önce bire, sonra ikiye, sonra üçe ... olmak üzere o bölgenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar ayırım yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı kadar bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre milletvekili tahsis olunur.

Bir örnek verecek olursak, dört milletvekili çıkaran ve 80.000 geçerli oyun kullanıldığı bir seçim çevresinde, ulusal barajı aşmış olan A partisi 30.000, B partisi 18.000, C partisi 13.000 oy almışsa d'Hondt usulüne göre milletvekillikleri şu şekilde paylaşılır :

Partiler	1'e bölme	2'ye bölme	3'e bölme	4'e bölme
A Partisi	30.000	15.000	7.500	3.750
B Partisi	18.000	9.000	4.500	2.250
C Partisi	13.000	6.500	3.250	1.625

Bu tabloya göre en büyük dört rakam, büyüklük sırasına göre şöyledir : 30.000 (A Partisi)
18.000 (B Partisi)
15.000 (A Partisi)
13.000 (C Partisi)

Buna göre, A Partisi 2 milletvekili, B Partisi 1 milletvekili, C Partisi 1 milletvekili çıkarır.

Seçim kanunlarına ilişkin olarak 1995'teki Anayasa değişikliği ile, seçim kanunlarının temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilekelerini bağdaştırması öngörülmüş, 2001'deki Anayasa değişikliği ile de “seçim kanunlarındaki değişikliklerin, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmayacağı hükme bağlanmıştır.

C. Milletvekillerinin Hukuki Statüsü

Milletin Temsili : Anayasa'nın 80. Maddesine göre “milletvekilleri, bütün Milleti temsil eder.” Bu ilkenin hukuki anlamı, milletvekillerinin yasama dönemi sırasında seçmenleri tarafından azledilmesinin mümkün olmaması ve seçmenlerin milletvekillerine hukukten bağlayıcı direktifler (emredici vekalet) verememeleridir.

Yasama Uyumsuzluğu (Milletvekilliğiyle bağdaşmayan işler) : Milletvekilleri, devlet ve diğer kamu tüzel kişileri ile onlara bağlı kuruluşlarda, devletin bir biçimde dahil olduğu girişim ve ortaklıklarda, özel gelir kaynakları ve olanakları kanunla sağlanmış kamu yararına çalışan derneklerde, Devletin yardımını alan ve vergi bağımsızlığı olan vakıflarda, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ile sendikalarda ve bunların üst kuruluşlarının ve katıldıkları girişim ya da ortaklıklarda yönetim ve denetim kurullarında görev alamayacakları gibi vekil de olamazlar; herhangi bir taahhüt işini kabul edemezler, temsilcilik ve hakemlik yapamazlar. Yürütme organının teklif, inha, atama veya onamasına bağlı resmi veya özel herhangi bir işle görevlendirilemezler.

Yasama Sorumsuzluğu : Milletvekilleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden; Meclis'te ileri sürdükleri düşüncelerden, o oturumdaki Başkanlık Divanı'nın teklifi üzerine Meclis'çe başka bir karar alınmadıkça bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar.

Yasama sorumsuzluğunun amacı, milletvekillerinin Meclis'teki söz ve düşünce hürriyetini korumaktır. Yasama sorumsuzluğu, cezai takibata karşı mutlak koruma sağlar. Hukuki sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Süreklidir, Milletvekilliği döneminden sonra da devam eder. Milletvekili olmayan Bakanlar da yasama sorumsuzluğundan yararlanır.

Yasama Dokunulmazlığı : Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen Milletvekili, Meclis'in kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Seçimden önce veya sonra verilmiş cezaların infazı, üyeliğin sona ermesinden sonra yerine getirilir.

Yasama dokunulmazlığı, Milletvekillerini keyfi tutuklamalara karşı korumayı amaçlar. Ancak mutlak değildir. Hukuk davalarına karşı korumaz. Öte yandan, ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasanın 14. maddesindeki durumlar da bu hükmün dışındadır. Yasama dokunulmazlığı geçicidir, milletvekilliği süresince devam eder. Bu süre zarfında da TBMM tarafından kaldırılabilir.

Milletvekilliğinin Düşmesi : Milletvekilliğinin düşmesi halleri Anayasanın 84. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre,

- İstifa eden milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesi, TBMM tarafından kararlaştırılır.
- Milletvekilliğinin kesin hüküm giyme veya kısıtlanma halinde düşmesi, bu husustaki kesin mahkeme kararının Genel Kurul'a bildirilmesiyle olur.
- Milletvekilliğiyle bağdaşmayan bir görev veya hizmeti sürdürmekte ısrar eden milletvekilinin milletvekilliğinin düşmesine Genel Kurul gizli oyla karar verir.
- Milletvekilliğinin devamsızlıktan (özürsüz veya izinsiz olarak bir ay içinde beş birleşim günü katılmama) düşmesine Genel Kurulca üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyuyla karar verilir.
- Partisinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olduğu Anayasa Mahkemesinin kararında belirtilen milletvekilinin milletvekilliği, kapatma kararının Resmi Gazete'de gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona erer.

Dokunulmazlığının kaldırılması veya milletvekilliğinin düşmesi kararlarına karşı Anayasa Mahkemesi'ne başvurulabilir.

3.2.2.1.1.2 TBMM'nin İşleyişi

Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarını, kendi yaptığı **İçtüzük** hükümlerine göre yürütür.

Meclis çalışmalarını yürütmek üzere bir **Başkanlık Divanı** oluşturulur.

Milletvekilleri tarafından seçilen **Meclis Başkanı**, Meclis toplantılarına başkanlık etme ve Meclis'i temsil gibi doğal görevlerinin dışında kendisine Anayasa ile verilen şu görevleri de yerine getirir :

- Tatil veya ara verme sırasında doğrudan doğruya veya milletvekillerinin beşte birinin yazılı istemi üzerine Meclis'i toplantıya çağırarak,
- Meclis'in kolluk ve yönetim hizmetlerini yürütmek,
- Cumhurbaşkanı'na vekalet etmek,
- Cumhurbaşkanı'nca seçimlerin yenilenmesi halinde teşkil olunacak Geçici Bakanlar Kurulu'na siyasi parti gruplarından alınacak üye sayısını tesbit etmek,
- Cumhurbaşkanı'nca seçimlerin yenilenmesi durumunda kendisine görüş bildirmek.

Siyasi partiler, Meclis çalışmalarına Meclis'teki grupları aracılığıyla katılırlar. **Siyasi parti grupları** en az yirmi üyeden meydana gelir. Anayasanın ve Meclis İçtüzüğü'nün siyasi parti gruplarına sağladığı ayrıcalıkların başlıcaları şunlardır :

- Siyasi parti grupları, üye sayıları oranında Meclis Başkanlık Divanı'na katılırlar.
- Siyasi parti grupları gensoru önergesi verebilirler, genel görüşme ve meclis araştırması açılmasını isteyebilirler.
- Siyasi parti grupları kapalı oturum yapılmasını isteyebilirler.
- Cumhurbaşkanı'nca seçimlerin yenilenmesi halinde kurulacak Geçici Bakanlar Kurulu'na siyasi parti gruplarından oranlarına göre üye alınır.
- İktidar ve muhalefet partisi Meclis gruplarına, Anayasa Mahkemesi'nde iptal davası açma yetkisi tanınmıştır.

Buna karşılık, siyasi parti gruplarında yasama dokunulmazlığının kaldırılması ve meclis soruşturması konularında görüşme yapılamaz ve karar alınamaz. Gruplar, Meclis Başkanlığı için aday gösteremez.

TBMM her yıl Ekim ayının ilk günü kendiliğinden toplanır. Meclis, bir yasama yılında en çok üç ay tatil yapabilir. Meclis ara verme veya tatil sırasında, doğrudan doğruya veya Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından veya doğrudan doğruya veya milletvekillerinin beşte birinin yazılı istemi üzerine Meclis Başkanı tarafından toplantıya çağrılabilir.

Kural olarak, TBMM üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır ve toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir. Karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz. Şu durumda, TBMM'nin toplantı yeter sayısı 184, en küçük karar yeter sayısı da 139'dur.

3.2.2.1.1.3 TBMM'nin Görev ve Yetkileri

Bütün temsili rejimlerde parlamentoların kanun yapma, hükümeti denetleme ve devlet bütçesini kabul etme gibi üç temel fonksiyonu vardır. Anayasamız, TBMM'ne bu üç klasik işlevin yanında başka bazı görevler ve yetkiler de vermiştir.

1982 Anayasasının 87. Maddesine göre **TBMM'nin görev ve yetkileri** :

- Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak,
- Bakanlar Kurulunu ve bakanları denetlemek,
- Bakanlar Kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek,
- Bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek,
- Para basılmasına ve savaş ilanına karar vermek,
- Milletlerarası andlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak,
- Genel ve özel af ilanına karar vermek (üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla)
- Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.

Biz, burada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanun koyma ve hükümeti denetleme işlevleri üzerinde durmak istiyoruz.

A. Kanun Koyma İşlevi

Türk hukukunda şekli anlamda kanun anlayışı geçerlidir. Buna göre kanun, TBMM tarafından, Anayasada öngörülen kanun yapma usullerine uyularak kanun adıyla yapılan ve Cumhurbaşkanı'nca yayımlanan işlemlerdir.

Kanun teklif etmeye Bakanlar Kurulu ve milletvekilleri yetkilidir. Bakanlar Kurulu önerisine **kanun tasarısı**, milletvekillerinden gelen öneriye ise **kanun teklifi** denir. Bir yasama döneminde sonuçlandırılmamış olan kanun tasarı ve teklifleri hükümsüz sayılır. Buna **kadük olma** denir.

Cumhurbaşkanı, TBMM'nce kabul edilen kanunları onbeş gün içinde yayımlar. Yayımlanmasını kısmen veya tamamen uygun görmediği kanunları ise TBMM'ne geri gönderir. TBMM, geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanı'nca yayımlanarak yürürlüğe girer.

B. Hükümeti Denetleme İşlevi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bilgi edinme ve denetim yolları Anayasanın 98-100. maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, Meclis'in hükümeti denetleme araçları şunlardır :

Soru, Bakanlar Kurulu adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bakanlardan bilgi istemekten ibarettir.

Meclis araştırması, belli bir konuda bilgi edinmek için yapılan incelemeden ibarettir.

Genel görüşme, toplumu ve Devlet faaliyetlerini ilgilendiren belli bir konunun, TBMM Genel Kurulunda görüşülmesidir.

Meclis soruşturması, Başbakan veya bakanların göreviyle ilgili “**cezai**” sorumlulukların araştırılmasını sağlayan bir denetim aracıdır. Meclis soruşturması sonunda gerekli görülmesi halinde, ilgilinin Yüce Divan'a sevkine karar verilir. Yüce Divan sıfatıyla yargılama görevi Anayasa Mahkemesi'ne aittir.

Gensoru ise hükümetin veya bir bakanın **siyasi** sorumluluğuna yol açabilir, yani onun Meclisçe görevinden uzaklaştırılabilmesine imkan verir. Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi, üye tamsayısının salt çoğunluğuyla olur; oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

3.2.2.1.2 Yasama İşlemleri

Yasama işlemleri kanun ve parlamento kararı olmak üzere ikiye ayrılır.

Kanun : 1982 Anayasası, şekli kanun anlayışını kabul etmektedir. Buna göre; kanun, yasama organı tarafından bu ad altında ve belirli usullere uyularak yapılan her türlü işlemidir.

Anayasa, kanun biçiminde yapılan bazı yasama işlemlerini, taşıdıkları özel nitelikler sebebiyle özel görüşme usulüne, hatta özel hukuki statüye tabi tutmuştur. Bunlar bütçe ve kesin hesap kanunu ile milletlerarası andlaşmaların uygun bulunması hakkındaki kanunlardır. Örneğin; Bütçe kanununun görüşülmesi ve kabulü özel hükümlere bağlanmış, bütçe kanunu Cumhurbaşkanı'nın kanunları bir daha görüşülmek üzere TBMM'ne geri gönderme yetkisinin dışında tutulmuştur.

Parlamento Kararı : TBMM'nin kanun dışındaki bütün işlemleri parlamento kararı niteliğindedir. Parlamento kararlarının önemli bölümü, Meclis'in iç örgütlenmesine ve çalışmalarına ilişkindir : Meclis'in İçtüzüğünü yapması ve değiştirmesi gibi. Parlamento kararlarının ikinci bir bölümü ise Meclis'in yürütme organı ile ilişkilerini ilgilendirir : Başbakan veya Bakanlar hakkında meclis soruşturması açılması veya Yüce Divan'a sevk kararı, Cumhurbaşkanı'nın seçilmesi gibi. Savaş ilanı da bir Parlamento kararıdır.

Parlamento kararları şu üç istisna dışında Anayasa Mahkemesi denetimi dışındadır :

- TBMM içtüzüğü,
- Milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması kararı,
- Milletvekilliğinin düşürülmesi kararı.

3.2.2.2 Yürütme

Bu bölümde Anayasanın yürütmeye ilişkin hükümlerini, yine anayasadaki plana sadık kalarak aktarmaya çalışacağız. Önce yürütme organını ve yürütme işlemlerini ele alacağız, sonra da sırasıyla olağanüstü yönetim usullerinden ve idareye ilişkin hükümlerden söz edeceğiz.

3.2.2.2.1 Yürütme Organı

Anayasanın 8. maddesine göre, yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. Buna göre, yürütme işlevi Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu arasında bölüşülmüştür.

3.2.2.2.1.1 Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğretim yapmış kendi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliğine sahip Türk vatandaşları arasında yedi yıllık bir süre için seçilir.

Anayasa, **Cumhurbaşkanı'nın tarafsızlığını** sağlamak üzere, görev süresinin yedi yıl olarak belirlenmesinin yanısıra, bir kimsenin iki defa Cumhurbaşkanı seçilemeyeceğini ve Cumhurbaşkanı seçilen kişinin, varsa partisi ile ilişkisinin kesilmesini de hükme bağlamıştır.

Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletinin birliğini temsil eder. Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Cumhurbaşkanının **görev ve yetkileri** şunlardır :

Yasama ile ilgili olarak,

- Gerekli gördüğü takdirde, yasam yılının ilk günü TBMM'de açılış konuşması yapmak,
- TBMM'ni gerektiğinde toplantıya çağırarak,
- Kanunları yayımlamak,
- Kanunları TBMM'ne geri göndermek,
- Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halk oyuna sunmak,
- Kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin, TBMM içtüzüğünün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmak,
- TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek.

Yürütme ile ilgili olarak (başlıcalarını aktarıyoruz),

- Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek,
- Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek,
- Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak,
- Milletlerarası andlaşmaları onaylamak ve yayımlamak,
- TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek,
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek,
- Genelkurmay Başkanını atamak,
- Milli Güvenlik Kurulu'na başkanlık etmek,
- Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak,
- Kararnameleri imzalamak,

- YÖK üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek.

Cumhurbaşkanı yargı ile ilgili olarak da Yüksek Mahkemelere Anayasada belirtilen şekilde atamalar yapmak yetkisine sahiptir.

Cumhurbaşkanının **siyasal sorumsuzluğu** : Cumhurbaşkanının Anayasa ve diğer kanunlarda tek başına yapabileceği işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlar tarafından imzalanır ve bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumlu olur (karşı-imza kuralı). Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemlere karşı ise yargı mercilerine başvurulamaz.

Cumhurbaşkanının **cezai sorumsuzluğu** : Cumhurbaşkanının, göreviyle ilgili suçlardan dolayı vatana ihanet dışında cezai sorumluluğu yoktur. Göreviyle ilgili olmayan konularda ise, kişisel eylem ve işlemlerinden dolayı sorumluluğu tamdır.

Cumhurbaşkanı'na Vekalet Konusu : Cumhurbaşkanının geçici olarak görevinden ayrılması halinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Meclis Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekalet eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır.

Devlet Denetleme Kurulu : Anayasa, idarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla Cumhurbaşkanının isteği üzerine kamu kurumlarında ve kamuyla ilgili kuruluşlarda inceleme, araştırma ve denetleme yapmak üzere Devlet Denetleme Kurulu'nu kurmaktadır. Silahlı Kuvvetler ve yargı organları bu kurulun görev alanı dışında tutulmuştur.

3.2.2.1.1.2 Bakanlar Kurulu

Kuruluşu : Bakanlar Kurulu, Başbakan ve bakanlardan kurulur. Başbakan, Cumhurbaşkanı'nca TBMM üyeleri arasından atanır. Bakanlar ise TBMM üyeleri arasından veya milletvekilliğine seçilme yeterliliğine sahip kişiler arasından Başbakan'ca seçilir ve Cumhurbaşkanı'nca atanır.

Cumhurbaşkanı'nın atama işlemiyle kurulan ve göreve başlayan Bakanlar Kurulunun TBMM'den güvenoyu alması gerekir. Göreve başlama sırasında karar yeter sayısı, toplantıya katılanların salt çoğunluğudur.

Bakanlar Kurulu, görevi sırasında da güvenoyu talep edebilir. Bu durumda, güven istemi ancak üye tamsayısının salt çoğunluğuyla reddedilebilir. Gensoru görüşmeleri sırasında güvenoyuna gidilmesi halinde ise Bakanlar Kurulunun veya bir bakanın düşürülebilmesi için üye tamsayısının salt çoğunluğu gerekir; oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır.

Başbakan : Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanların görevlerinin Anayasa ve kanunlara uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak ve düzeltici önlemleri almakla yükümlüdür.

Bakanların Sorumluluğu : Her bakan, Başbakana karşı sorumlu olup ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur.

Bakanların görevleri ile ilgili suçlardan doğan sorumluluklarından dolayı, Meclis tarafından Yüce Divan'a sevk edilmeleri mümkündür. Görevleri ile ilgili olarak devlete ve kişilere verdikleri zarardan doğan hukuki sorumlulukları konusundaki davalar ise genel mahkemelerde görülür. Bakanların siyasal sorumluluğu da güvenoyu mekanizması ile sağlanır.

Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkileri : Bakanlar Kurulu ülkenin genel siyasetini yürütmekle görevlidir. Ayrıca, kanun tasarısı hazırlamak, kanun hükmünde kararname çıkarmak, tüzük çıkarmak, bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını hazırlamak, milli güvenliği sağlamak ve Silahlı Kuvvetleri yurt savunmasına hazırlamak, Genel Kurmay Başkanı'nı Cumhurbaşkanı'na teklif etmek Anayasa'nın açıkça zikrettiği görev ve yetkileri arasındadır.

Bakanlar Kurulu-Milli Güvenlik Kurulu İlişkileri : Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa değişiklikleri sonucu formel ağırlığını yitirmiş gibi görünse de önemini korumaktadır.

Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu'na Genel Kurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'nın yanı sıra Başbakan, Başbakan Yardımcıları, Adalet, Millî Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanları katılır. MGK'nın gündemi Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Milli Güvenlik Kurulu'na Başbakan başkanlık eder.

Milli Güvenlik Kurulu kararları Bakanlar Kurulunca değerlendirilir. İlk metindeki “öncelikle dikkate alınır” ibaresinin yerini 2001 değişikliğiyle “değerlendirilir” ibaresi almıştır.

Seçimlerde Geçici Bakanlar Kurulu : TBMM genel seçimlerinden önce, Adalet, İçişleri ve Ulaştırma bakanları çekilir ve bunların yerine TBMM içinden veya dışarıdan bağımsızlar Başbakan tarafından atanır.

Cumhurbaşkanı tarafından Anayasanın 116. Maddesindeki şartlar çerçevesinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi halinde Bakanlar Kurulu çekilir ve Cumhurbaşkanı tarafından geçici Bakanlar Kurulu kurmak üzere bir Başbakan atanır. Geçici Bakanlar Kurulu için güvenoyuna başvurulmaz. Geçici Bakanlar Kurulu'na Adalet, İçişleri ve Ulaştırma Bakanları bağımsızlardan olmak üzere, siyasi parti gruplarından oranlarına göre üye alınır.

3.2.2.2.2 Yürütmenin Düzenleyici İşlemleri

Türkiye'de yürütme işlevi sadece özel, somut ve bireysel işlemler yapmaktan ibaret değildir. Yürütme organı genel, soyut, objektif, gayri-şahsi hukuki işlemler de yapabilir. Yürütme organının bu tür işlemlerine “yürütmenin düzenleyici işlemleri” denmektedir. 1982 Anayasası'na göre Yürütmenin düzenleyici işlemleri kanun hükmünde kararnameler, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, tüzükler ve yönetmeliklerdir.

3.2.2.2.2.1 Kanun Hükmünde Kararname

Kanun Hükmünde Kararname kavramı, 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan değişiklikle hukukumuza girmiştir.

1982 Anayasası'na göre, Kanun Hükmünde Kararnameler Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılır. Ancak Bakanlar Kurulu Kanun Hükmünde Kararname çıkarmak için bir yetki kanununa dayanmak zorundadır. Yetki kanunu, çıkarılacak kanun hükmünde kararnamenin

amacını, kapsamını, ilkelerini, yetkinin kullanma süresini ve bu süre içinde birden fazla kararname çıkarılıp çıkarılamayacağını göstermelidir.

Kişi hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez.

Kanun Hükmünde Kararnameler Cumhurbaşkanı tarafından imzalandıktan sonra Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer. KHK’ler Resmi Gazetede yayımlandıkları gün TBMM’ne sunulur.

Kanun Hükmünde Kararnameler Anayasa Mahkemesi’nin denetimine tabidir.

3.2.2.2.2 Olağanüstü Hal ve Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri

Olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri 1982 Anayasasının bir yeniliğidir.

Olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri çıkarma yetkisi, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna aittir. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri için bir yetki kanununa gerek yoktur. Ancak daha önceden olağanüstü hal veya sıkıyönetim ilan edilmiş olmalıdır.

Olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri konu bakımından, olağan KHK’lerin tabi olduğu sınırlandırmalara tabi değildir. Yani kişi hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevler de bu KHK’ler tarafından düzenlenebilir. Bununla birlikte, olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri sıkıyönetim ve olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda çıkartılmalıdır.

Yayımlanma ve yürürlük usul ve şekli olağan KHK’lerle aynıdır.

Olağanüstü hal, sıkıyönetim ve savaş halinde çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnameler Anayasa Mahkemesi denetimine tabi değildir.

3.2.2.2.3 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi

Anayasanın 107. maddesine göre, “Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’nin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir.” Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı diğer işlemler gibi yargı denetimi dışında bırakılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi de Olağanüstü hal ve sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri gibi 1982 Anayasasının ihdas ettiği yeni bir düzenleyici işlem türüdür. Her iki Kararname türü, doğrudan doğruya Anayasadan kaynaklanan, yani yürütmenin asli düzenleme yetkisine dayanan işlemlerdir. Bu kararnameler için bir yetki kanununa gerek yoktur.

3.2.2.2.4 Tüzük

Tüzükler, kanunların uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak ve Danıştay'ın incelemesinden geçirilmek şartıyla Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan düzenleyici işlemlerdir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır. Tüzüklerin hukuka uygunluk denetimi idari yargıya tabi olup, Danıştay tarafından yerine getirilir.

3.2.2.2.5 Yönetmelik

Yönetmelikler, Başbakanlık, bakanlıklar ve kamu tüzelkişilerinin kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve tüzüklerin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla çıkardıkları düzenleyici işlemlerdir. Yönetmeliklerin hukuka uygunluk denetimi idari yargı tarafından yapılır.

3.2.2.2.3 Olağanüstü Yönetim Usulleri

Olağanüstü yönetim usulleri, Devletin hukuk düzeninin olağan kurallarıyla üstesinden gelinmesine imkan olmayan olağanüstü bir tehdit veya tehlike karşısında başvurduğu usullerdir. Anayasa, olağanüstü yönetim usullerini “olağanüstü haller” ve “sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali” olmak üzere iki ayrı başlık altında düzenlemiştir.

3.2.2.2.3.1 Olağanüstü Hal

Olağanüstü hal ilan etme yetkisi, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na aittir. Olağanüstü hal ilan etme yetkisi süre yönünden sınırlandırılmıştır, altı ayı geçemez.

Anayasa iki sebeple olağanüstü hal ilan edilebileceğini hükme bağlamıştır :

- Tabii afet ve ağır ekonomik bunalım,
- Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması.

Olağanüstü hal ilanına ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı TBMM'nin onayına sunulur. Meclis, olağanüstü hal süresini değiştirebilir, Bakanlar Kurulunun talebi üzerine her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir.

Olağanüstü halde vatandaşlar için para, mal ve çalışma yükümlükleri getirilebilir; temel hak ve hürriyetler sınırlandırılabilir veya durdurulabilir; olağanüstü hal Kanun Hükmünde Kararnameleri çıkartılabilir.

3.2.2.2.3.2 Sıkıyönetim, Seferberlik ve Savaş Hali

Sıkıyönetim halinin ilanı usul ve şekil açısından, olağanüstü halle aynıdır. Sadece sebep yönünden farklılık vardır : Sıkıyönetim hali, Devletin ve Rejimin ciddi tehlike altında olması durumunda ilan edilir.

Sıkıyönetim ilanının sonuçları da şu şekilde sıralanabilir :

- Temel hak ve hürriyetler sınırlandırılabilir veya durdurulabilir,
- Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnameleri çıkarılabilir,
- Kolluk yetkileri askeri makamlara geçer,
- Savaş ve seferberlik halinde vatandaşlar için yükümlülükler getirilebilir.

3.2.2.2.3.3 Olağanüstü Yönetim Usullerinin Yargısal Denetimi

Olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanına ilişkin Bakanlar Kurulu kararının TBMM tarafından onaylanması bir parlamento kararı şeklinde olur. Parlamento kararları yukarıda belirttiğimiz istisnalar dışında yargısal denetime tabi olmadığından, bu karar Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenemez.

Olağanüstü hallerde idari makamların bütün işlemleri yargı denetimine açıktır. Sıkıyönetimde ise sıkıyönetim makamlarının işlemlerine karşı yargı yolu kapalıdır.

3.2.2.2.4 İdarenin Esasları

Anayasanın, idareye ilişkin olarak hükme bağladığı esaslar şu şekilde özetlenebilir :

- İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir.
- Kamu tüzelkişiliği ancak kanunla ya da kanunun açıkça verdiği yetkiye dayanarak kurulur.
- İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır.
- Ülke, merkezi idare bakımından illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır.
- Mahalli idareler il, belediye ve köy düzeyinde oluşturulur, kamu tüzelkişiliğine sahiptir ve yerinden yönetim ilkesine göre düzenlenir.
- İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır (Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlere, Yüksek Askeri Şura kararlarına, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarına, uyarma ve kınama disiplin cezalarına ve sıkıyönetim makamlarının işlemlerine karşı yargı yolu kapalıdır.)
- Yargı yetkisi, idarenin hukuka uygunluğunun denetimiyle sınırlıdır. İdari eylem ve işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez.
- İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür.
- Konusu suç teşkil eden emir, hiçbir surette yerine getirilmez.

3.2.2.3 Yargı

1982 Anayasası, 9. maddesinde “yargı yetkisinin, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılacağını” ifade etmektedir. Yargıya ilişkin düzenlemeler ise Anayasa’nın Cumhuriyet’in Temel Organlarını düzenleyen Üçüncü Kısımının Üçüncü Bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde önce genel esaslar ortaya konmakta, sonra yüksek mahkemeler düzenlenmekte, son olarak da Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ile Sayıştay hakkındaki hükümlere yer verilmektedir. Biz de açıklamalarımıza yargı fonksiyonu açısından büyük önem taşıyan mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi ve hakimlik teminatı ile başlayıp Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ile devam edeceğiz ve son olarak yüksek mahkemelerden söz edeceğiz.

3.2.2.3.1 Mahkemelerin Bağımsızlığı İlkesi

Mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlerin gerek yürütme gerek yasama organına bağlı olmadıkları; bu iki organın mahkemelere emir ve talimat veremeyeceği ve tavsiyelerde bulunamayacağı anlamına gelir. Anayasanın 138. maddesinde hükme bağlanmıştır.

3.2.2.3.2 Hakimlik Teminatı

Yargı bağımsızlığını gerçekleştirmenin ikinci bir aracı olan hakimlik teminatı, hakimlere tayin, terfi, görevden alma, maaş ve diğer özlük haklarıyla ilgili güvencelere tanınarak, tam bir serbestlik ve tarafsızlıkla görev yapabilmelerinin sağlanmasını ifade eder. Anayasanın 139. Maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu maddeye göre hakimler ve savcılar azlolunamaz, kendileri istemedikçe görevden ayrılamaz, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun bırakılamazlar.

3.2.2.3.3 Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu

1961 Anayasası ile kurulan Yüksek Hakimler Kurulu 1982 Anayasasında Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu olarak düzenlenmiştir.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun başkanı Adalet Bakanı'dır. Adalet Bakanlığı müsteşarı da Kurul'un tabîi üyesidir. Kurul'un üç asıl, üç yedek üyesi Yargıtay'ın; 2 asıl, 2 yedek üyesi de Danıştay'ın göstereceği adaylar arasından Cumhurbaşkanı tarafından dört yıl süre için seçilir.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, adli ve idari yargı hakim ve savcılarını mesleğe kabul etme, atama ve nakletme, geçici yetki verme, yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapar.

Kurul kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz.

3.2.2.3.4 Yüksek Mahkemeler

Anayasa Mahkemesi : Anayasa yargısını konu alan bölümde ayrıntılı olarak işlendiği için burada açıklamaya yapmıyoruz.

Yargıtay : Adliye mahkemelerince verilen ve kanunun başka bir adli yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Yargıtay üyeleri Anayasada belirtilen çerçevede Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından seçilir.

Danıştay : İdari mahkemelerce verilen ve kanunun başka bir idari yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Danıştay, ayrıca kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş bildirmekle ve idari uyuşmazlıkları çözmekle de görevlidir. Anayasada belirtilen çerçevede, üyelerinin dörtte üçü Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, dörtte biri Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

Askeri Yargıtay : Askeri mahkemelerden verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Üyeleri Anayasada belirtilen çerçevede Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi : Asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir. Üyeleri Anayasada belirtilen çerçevede Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

Uyuşmazlık Mahkemesi : Adli, idari ve askeri yargı mercileri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını kesin olarak çözümlemeye yetkilidir. Bu Mahkeme'nin başkanlığını Anayasa Mahkemesi'nce kendi üyeleri arasından görevlendirilen üye yapar.

Sayıştay : Yargı bölümünde düzenlenmekle birlikte, yüksek mahkemeler arasında sayılmamıştır. Genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını TBMM adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamakla görevlidir.

Anayasanın Yüksek Mahkemeler arasında düzenlediği Devlet Güvenlik Mahkemeleri ise 2004 Anayasa değişikliği ile kaldırılmıştır.

3.3 1982 Anayasasında Birey : Temel Hak ve Hürriyetler

Anayasanın Devlete ilişkin hükümlerini açıklamaya başlarken, aslında Anayasanın bir bütün halinde Devleti düzenlemeyi amaçladığını ifade etmiştik. Aynı şeyi, bireyin Anayasadaki durumu için de söyleyebiliriz. Aslında Anayasa, devleti düzenlerken de bireyle doğrudan ilgili düzenlemeler yapmaktadır. Özellikle anayasacılık hareketlerinin temel düşüncesinin “devletin işleyişini kurallara bağlamak suretiyle iktidarı sınırlamak ve bireyleri keyfilikten korumak” olduğunu hatırlarsak, anayasanın bütün hükümlerinin aslında bireyle ilgili olduğunu takdir ederiz. Ancak, bizim bu başlık altında ele alacağımız Anayasa hükümleri, doğrudan doğruya bireyi konu alan, temel hak ve hürriyetleri düzenleyen hükümlerdir. Temel haklar ve ödevler 1982 Anayasası'nın İkinci Kısımında düzenlenmiştir.

3.3.1 Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınıflandırılması

1982 Anayasasının Temel hakları ve ödevleri düzenleyen ikinci kısmı dört bölümden oluşmaktadır :

- Birinci bölümde genel hükümler yer almaktadır. Bu bölümde, temel hak ve hürriyetlerin niteliği, sınırlanması, kötüye kullanılamaması, durdurulması ve yabancıların durumu hükme bağlanmıştır.
- İkinci bölümde “kişinin hakları ve ödevleri” düzenlenmiştir. Bu bölümde; kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği ve korunması, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, süreli ve süresiz yayın hakkı, dernek kurma hürriyeti, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, mülkiyet hakkı, hak arama hürriyeti, kanuni hakim güvencesi, suç ve cezalara ilişkin esaslar, ispat hakkı ve temel hak ve hürriyetlerin korunmasına ilişkin hükümlere yer verilmiştir.
- Üçüncü bölümde “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” düzenlenmiştir. Bu bölümde; ailenin korunması, eğitim ve öğretim hakkı ve ödevi, kamulaştırma, devletleştirme, çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma hakkı ve ödevi, sendika kurma hakkı, sendikal

faaliyet, toplu iş sözleşmesi hakkı, grev hakkı ve lokavt, ücrette adalet; sağlık, çevre ve konut hakkı, sosyal güvenlik gibi haklara ve ödevlere yer verilmiştir.

- Dördüncü bölümde ise “siyasi haklar ve ödevler” düzenlenmiştir. Bu bölümde; vatandaşlık, seçme ve seçilme hakları, siyasi partiler ve siyasi faaliyetlerle ilgili haklar, kamu hizmetine girme hakkı, vatan hizmeti hakkı ve ödevi, vergi ödevi, dilekçe hakkı gibi hak ve hürriyetler hükme bağlanmıştır.

3.3.2 Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlandırılması

1982 Anayasası, ilk şeklinde temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına ilişkin olarak bir genel sınırlama hükmü içermekte, bununla yetinmeyerek temel hak ve hürriyetlerle ilgili maddelerin çoğunda da her bir hak ve hürriyet için özel sınırlama sebeplerini saymaktaydı. Anayasada 2001 yılında yapılan değişiklikle genel sınırlama hükmünü içeren 13. madde “sınırlamanın sınırlanması” ya da “genel koruma” hükmüne dönüştürüldü. Bu maddenin yeni şekli, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını şu şartlara bağlamaktadır :

- Sınırlama kanunla yapılmalıdır.
- Sınırlama Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere dayanmalıdır.
- Sınırlama, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.
- Sınırlama demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olmamalıdır.
- Sınırlama temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunmamalıdır.
- Sınırlama laik Cumhuriyetin gereklerine aykırı olmamalıdır.
- Sınırlama ölçülülük ilkesine aykırı olmamalıdır. (Sınırlamada başvuru olan araç, sınırlama amacını gerçekleştirmeye elverişli olmalı ve araç ile amaç orantılı olmalıdır.)

Temel hak ve hürriyetlerin yukarıdaki şartlara uyarak kanunla sınırlanmasının yanısıra, bazı hak ve hürriyetlere doğrudan anayasa tarafından konan sınırlar olduğunu da görüyoruz (**anayasal sınırlar**). Örneğin; hak arama hürriyetinin ancak meşru vasıta ve yollardan faydalanarak kullanılabileceği hükmü.

Son olarak, bazı hak ve hürriyetlerin kendi içinde taşıdığı sınırları olduğu kabul edilmektedir. “Eşyanın tabiatında mevcut” olan bu sınırlara **objektif sınırları** denir. Örneğin; anayasada hiçbir hüküm olmasa da, basın hürriyetinin kişilerin şeref ve haysiyetlerine tecavüzü kapsamaması gibi.

3.3.3 Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılamaması

Anayasanın 14. Maddesine göre, “Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.”

3.3.4 Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması

1982 Anayasası, temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulmasını, 15. maddede düzenlenmektedir. Bu madde, aslında olağanüstü hal rejimlerinde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasını hükme bağlamaktadır.

Nitekim, 15. maddeye göre, “savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.”

Ancak bu durumda da yine aynı maddede öngörülen şu şartlara uyulması gerekir :

- Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerden biri mevcut olmalıdır.
- Milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemelidir.
- Ölçülülük ilkesine uyulmalıdır.
- 15. Maddenin ikinci fıkrasında sayılan hak ve ilkelerden oluşan çekirdek alana dokunulmamalıdır. 15. maddenin ikinci fıkrasına göre, olağanüstü hallerde, hatta savaş halinde bile, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

Bununla birlikte, olağanüstü hal rejimlerinde temel hak ve hürriyetlerin kanun hükmünde kararnamelerle sınırlandırılabilmesi ve bu kanun hükmünde kararnamelerin Anayasaya aykırılığı nedeniyle Anayasa Mahkemesinde dava açılabilmesi, 15. maddede öngörülen güvencelerin değerini azaltmaktadır.